

РАҲМАТУЛЛОҲ РАСУЛЖОН ЎҒЛИ

جناح الطالب

ЖАНОҲ УТ-ТОЛИБ

(АРАБ ТИЛИ САРФ ФАНИДАН ДАРСЛИК)

Устоз Абдулвалий Қори ўғиллари Абдулқуддус (раҳимахуллоҳ)
ташаббуси билан криллаштирилди

Муаллифдан

Ҳурматли ўқувчим! Илм чўққиларига парвоз этишинг учун толмас қанот бўлсин деган тилак билан бу дарсликка “Жаноҳ ут-толиб” (Толибнинг қаноти) деб ном қўйдим. Арабча ёки форсча ёзилган “Муъзий”, “Занжоний”, “Шофия”, “Мароҳ ул-арвоҳ”, “Тафсили акмалий” ва “Бидон” каби қийин дарсликларни аввал иборатини тўғри ўқиш ва таркибини аниқлаш меҳнати ва кейин таржима қилиш машаққатидан сени озод қилдим. Лекин, бу деган сўз шу дарсликни бир кўриб чиқсанг ўзи кифоя деган маънода эмас. Ҳали сенинг олдинда икки зўр довон - ҳар бир таъриф ва қоидаларни тушуниб, зехнингда тўла тасаввур ҳосил қилиш, ёдда сақлаш ва ниҳоят ўз ўрнида татбиқ эта билиш оғирлиги турибди. Оллоҳ сенга ғайрат ва сабот берсин!

(Муаллимларга тавсия)

Ушбу сарф фанида ёзилган мўъжаз дарслик ўз ичига олган ўттиз дарснинг аксари уч қисмдан иборат бўлиб, биринчи асосий қисми сарф фанига янги қадам қўйган мубтадийларга мўлжалланган. Араб тили бошланғич дарсликларидан “Мабдаъул қироат” китоби 2-жузъининг ярмига қадар ушбу “Жаноҳ ут-толиб” дарслигининг асосий қисми қўшиб ўқитилади, қолган ярмига эса наҳв фанидан “Нажоҳ ут-толиб” дарслигининг асосий қисми қўшилади. “Жаноҳ ут-толиб” дарсларининг иккинчи қисми - қўшимча дарслар “Мабдаъул қироат” 3-жузъи ярмигача ва қолган ярмига “Нажоҳ ут-толиб”нинг қўшимча дарслари қўшиб ўқитилиши керак.

Дарсликда мустақил ўқиш учун берилган ортиқча маълумот ва жадваллар кўпроқ билим олишга интилан қизиқувчан толиблар учун мўлжалланган.

Ўқувчининг ҳолига қараб баъзи бир узун дарсларни бир нечага бўлиб ўқитиш ҳам мумкин.

Бу дарслик бошқа арабча ва форсча дарсликлар каби ўқувчи иборат ўқиб, муаллим маъно айтиб тушунтириш усулида ўқитилмайди. Балки, китоб очмасдан муаллим болаларни ўз оғзига қаратиб олиб, яхшилаб тушунтириши ва мисолларни қора тахтага ёзиб кўрсатиши лозим. Уйга вазифа қилиб бериладиган машқлардан бир неча мисоллар ишлаб кўрсатиб беради. Ҳар бир ўқувчидан ўтган дарсни қаттиқ сўраб олиши ва ёдлаш билан бирга тушунишига ҳам аҳаммият бериши зарур.

Бу майдонда биринчи тажриба бўлгани учун дарсликда камчиликлар бўлиши табиий. Муаллим афандиларнинг лутфан фойдали маслаҳатларига умидвормиз. Валлоҳул муваффиқ.

1.	قَرَأَ	فُعْلَانٌ	فَاعِلٌ	مَفْعُولٌ	أَفْعَلُ	فَعَلْتُ	أَفْعَلُ	فَعَالَةٌ	مَفْعَلٌ
2.	حَفِظَ	فَاعِلٌ	مَفْعَلَةٌ	مَفْعُولٌ	مُفَاعَلَةٌ	فَعِيلَةٌ	فَعَلْتُ	إِفْعَالٌ	مُفَاعِلٌ
3.	حَمَعَ	فَعَالَةٌ	فَعِيلٌ	فَاعِلٌ	مُفْتَعَلٌ	فَاعِلَةٌ	فَعَلْتُ	إِفْتَعَالِيٌّ	فُعْلَةٌ
4.	قَدَرَ	فُعْلَةٌ	فَاعِلٌ	تَفْعِيلٌ	مِفْعَالٌ	إِفْتَعَالٌ	مَفْعُولَاتٌ	فَعِيلٌ	فَعِيلٌ

2 - ДАРС السدرس الثاني

АСЛИЙ ВА ЗОИДА ҲАРФЛАР

Калиманинг туп-ўзак ҳарфларини **аслий ҳарфлар** дейилади, ўзакка қўшилган қўшимчаларни эса **зоида ҳарфлар** деб юритилади. Калиманинг ўзагига четдан сўз ясовчи зоида ҳарфларни қўшишдан мақсад - маънода бир-бирига яқин бўлган хилма-хил сўзларни ҳосил қилишдир. Масалан: **حَيْرٌ** - сиёҳ сўзидан сиёҳдон маъносига бошқа бир сўзни яшаш учун **م** ва **ة** зоида ҳарфларини қўшиб **مَحَيْرَةٌ** калимаси ҳосил қилинади.

Сарф фани бир сўздан асли маънода бир-бирига қариндош бўлган хилма-хил сўзлар яшашни ўргатадиган фандир.

Араб калималари аслий ҳарфлари сонига кўра уч ҳарфлик, тўрт ҳарфлик ва беш ҳарфлик бўлиши мумкин:

1. Сулосий (учлик): **كَتَبَ زَيْدٌ** (Зайд ёзди) каби*
2. Рубоъий (тўртлик): **تَلَفَنَ جَعْفَرٌ** (Жаъфар қўнғироқ қилди) каби*
3. Хумосий (бешлик): **جَحْمَرِشٌ** (кампир) каби.

Сарф фани асосчилари аслий ҳарфларни вазнда **ف ع ل** (фо, айн, лом) билан ифодалашга иттифоқ қилишган. Шунинг учун тўртта ҳарфи аслий ҳарф бўлган рубоъийларда охириги аслий ҳарфни вазнда яна бир **ل** билан кўрсатилади: **فَعَلُّ** - **تَلَقُّ** (лайлак), **فَعَلُّ** - **دَرَهُمٌ** (танга).

Аслий ҳарфлари бешта бўлган хумосий сўзларда тўртинчи ва бешинчи ўриндаги аслий ҳарфлар яна иккита **ل** билан белгиланади: **فَعَلُّ** (ёлғон) - **خُرْعِلٌ**, **فَعَلُّ** (беҳи) - **سَفَرَجَلٌ**.

Шундай қилиб, сулосийлар вазни **ف ع ل**, айн ва битта лом - **فَعْل**, рубоъийлар вазни **ف ع ل ل**, айн ва иккита лом - **فَعْلَل**, хумосийлар вазни **ف ع ل ل ل**, айн ва учта лом - **فَعْلَلل** билан белгиланади.

МУЖАРРАД ВА МАЗИЙД

Аслий ҳарфларига четдан зоида ҳарфлар қўшилмаган сўзлар **мужаррад** (қўшимчасиз) дейилади. Агар аслий ҳарфларига зоида ҳарфлар қўшилган бўлса **мазийд** (қўшимчалик) деб аталади. Сулосий, рубоъий ва хумосийларнинг ҳар бири мужаррад ва мазийд бўлиши мумкин.

	Мужаррад	Мазийд
Сулосий -	قَلَمٌ = فَعَلٌ (қалам)	مَقْلَمَةٌ = مَفْعَلَةٌ (қаламдон)
Рубоъий -	بُئِبِلٌ = فُعْلَلٌ (булбул)	بُئِبِيلٌ = فُعِيلَلٌ (булбулча)
Хумосий -	قُدْعَمِلٌ = فُعْلَللٌ (туя)	قُدْعَمِلَاتٌ = فُعْلَلَلَاتٌ (туялар)

Калиманинг олти босқичи

1. Сулосий мужаррад (с.м.)
2. Сулосий мазийд (с.д.)

3. Рубоъий мужаррад (р.м.)
4. Рубоъий мазийд (р.д.)
5. Хумосий мужаррад (х.м.)
6. Хумосий мазийд (х.д.)

Э с л а т м а. Тўрт ҳарфлик сўзни барча ҳарфлари аслий эканини аниқламасдан туриб рубоъий деб бўлмади. Масалан, **أَخْرَجَ** ва **دَرَجَ** сўзлари **فَعَّلَ** вазнидаги рубоъий калималарга ўхшаб кўринади, лекин **أَخْرَجَ** нинг биринчи ҳарфи зоидалигини аниқлагач, бунинг вазни **أَفْعَلَ** эканини, ўзаги уч ҳарфлик **خَرَجَ** бўлгани учун ва унга қўшимча ҳарф қўшилгани сабабли сулосий мазийд деб аталиши кераклигини билиб оламиз.

Шунга ўхшаш, кўринишда ҳаммаси бир хилда етти ҳарфлик бўлган **سَلَسَلَاتُ**, **إِسْتَعْمَالُ**, **قَدَعِمَاتُ** сўзлари аслий ҳарфларига қараганимизда:

- إِسْتَعْمَالُ** = **إِسْتَفْعَالُ** (ўзаги **عمل**) сулосий мазийд,
سَلَسَلَاتُ = **تَفَعُّلَاتُ** (ўзаги **سلسل**) рубоъий мазийд,
قَدَعِمَاتُ = **فَعَّلَلَاتُ** (ўзаги **قدعمل**) хумосий мазийддир.

3 - машқ. Қуйидаги сулосий мужаррад сўзларни “Мабдаъул қироат”да ўтган луғатлар бўйича мазийдларидан мисоллар келтиринг ва вазнларини кўрсатинг. Масалан: **صُبِحَ** дан **مِفْعَالٌ** = **مِصْبَاحٌ**, **فَعَالًا** = **صَبَّاحًا**.

- 1) **حُسْنٌ** 2) **حُبٌّ** 3) **عِلْمٌ** 4) **طَبِيحٌ** 5) **فَتْحٌ** 6) **نَوْمٌ**

4 - машқ. Қуйидаги сўзларни ёнида кўрсатилган вазнига қараб мазкур олти босқичнинг қайси биридан эканлигини айтиб беринг.

إِصْبَعٌ = إِفْعَلٌ (бармоқ)	ضِفْدَعٌ = فُعْلَلٌ (бақа)
أَفْحَوْصٌ = أَفْعُولٌ (қуш ини)	عُضْفُورٌ = فُعْلُولٌ (чумчуқ)
قَشْنَعَمٌ = فَعْلَلٌ (қари)	مَكْتَبٌ = مَفْعَلٌ (стол)
مَعْظِيرٌ = مَفْعِيلٌ (хушбўй)	قَطْمِيرٌ = فَعْلِيلٌ (хурмо пўсти)
عَنْكَبُوتٌ = فَعْلُولٌ (ўргимчак)	قَرِطْبُوسٌ = فَعْلُولٌ (бало)
قَلْبَيْسٌ = فَعْلَلٌ (кийик юраги)	تَدَخَّرَجَ = تَفَعَّلَ (юмалади)

التذليل

ҚЎШИМЧА ДАРС

ТАКРОРИЙ ВА ҲАҚИҚИЙ ЗОИДАЛАР

Ўзакка қўшилган зоида ҳарфлар икки турли бўлади:

1. Ўзак ҳарфларидан бирини такрорлашдан ҳосил бўлган зоида ҳарф. Масалан: “хурсанд бўлди” маъносидаги **فَرِحَ** калимасидан “хурсанд қилди” маъносида бошқа бир сўз яшаш учун калиманинг айнаи бўлган **ر** дан яна битта қўшилади, яъни аслий ҳарф такрорланади.

Аслийни такрорлашдан ҳосил бўлган зоида ҳарфни ўша аслийни кўрсатган **ع** ёки **ل** ни вазнда такрорлаш билан ифодаланади.

فَرِحَ = فَعَلَ (хурсанд бўлди)	فَعَّلَ = فَرِحَ (хурсанд қилди)
عَلِمَ = فَعَلَ (билди)	فَعَّلَ = عَلِمَ (билдирди)
حَمَرَ = فَعَلَ (қизил бўлди)	إِفْعَلَّ = حَمَرَ (қизарди)
حَدَبَ = فَعَلَ (букчайди)	أَفْعَوْلَ = أَحْدَوْدَبَ (букри бўлди)

2. Четдан бошқа ҳарфларни қўшишдан ҳосил бўлган зоида ҳарфлар. Бу турдаги зоидлар вазнда ўзи бўйича кўрсатилади.

فَعَلٌ = صَرَفَ (бурди) اِنْفَعَلَ = اِنصَرَفَ (бурилди)
فَعَلٌ = غَفَرَ (кечирди) اسْتَفْعَلَ = اسْتَعَفَرَ (кечирим сўради)

Калималарнинг ўзагига четдан қўшилган зоида ҳарф ушбу ўн ҳарф жумласидан бўлиши керак: ا ء ت ل س م ن و ي ه و ن ل س ت ا ء. Бу ўн ҳарф سَأَلْتُمُونِيهَا أَلْيَوْمَ تَنْسَاهُ ёки иборасида жамланган.

5 - машқ. Қуйидаги аслий ҳарфлари кўрсатилган сўзларни ёнидаги вазнларга солинг. Сулосий (с):

1. مَفْعِلٌ فُعَالٌ فَعِيلَةٌ فَعِيلٌ تَفْعِيلٌ مُفَعَّلٌ فَاعِلٌ :سَكَنَ
2. مُفَاعَلَةٌ فَوَعَلٌ مَفْعَالٌ تَفَعَّلٌ مُفَعَّلٌ أَفْعَلٌ فَعِيلٌ :كَثَرَ
3. أَفْعَالٌ مُفَعَّلٌ مُفَعَّلَةٌ فَعَالٌ أَفَاعِلٌ فَعَالَةٌ أَفْعَلٌ :سَوَدَ

Рубоъий (р):

1. فُعُولٌ فُعُلَةٌ أَتَفَعَّلُ: غَرَّغَرٌ
2. مُفَعَّلٌ أَفْعَلَلٌ أَفْعَلَلٌ: كَفَهَرَ

6 - машқ. Қуйидаги сўзларнинг вазнларини аниқланг ва зоидларини қизил қалам билан ёзинг.

с) اِعْتَدَارٌ مُتَكَلِّمٌ مُكَابِرَةٌ تَدَاخُلٌ تَجَرِبَةٌ تَفَكَّرٌ تَدْرِيجٌ رَكِبْتُ رَشِيدٌ مَبْرَدٌ
р) قَصْدِيرٌ مُذْذَبٌ مُعْطِرٌ رَصْرَاصَةٌ اِبْرَاشِقٌ
х) قَبَعْتَرَى عَضْرُفُوطٌ

لِلْمُطَالَعَةِ МУСТАҚИЛ ӮҚИШ УЧУН

1. Агар калиманинг аслий ҳарфларидан бири олиб ташланган бўлса, вазнда ҳам ушбу ҳарфни кўрсатган ҳарф олиб ташланади:

يَعِلٌ = يَقِفُ → يُفَعِلُ = يَوْفِفُ ёки يَفِلُنَ = يَخِطُنَ → يَفْعِلُنَ = يَخِطُنَ ёки مُفَاعٍ = مُسَاوٍ → مُفَاعِلٌ = مُسَاوِيٌّ

2. Агар калиманинг ҳарфлари ўрни алмашган бўлса, вазнда ҳам алмаштириб кўрсатилади:

عَالِفٌ = حَادِيٌّ → حَادِيٌّ → وَاحِدٌ = فَاعِلٌ وَوَحْدٌ (биринчи)
فَلْعِيٌّ = قِسِيٌّ → قُسُوٌّ → قُوسٌ = فُعُولٌ قَوْسٌ (камонлар)
أَعْفَالٌ = أَرَامٌ → أَرَامٌ → أَرْتَامٌ = أَفْعَالٌ حَرْمٌ (кийиклар)

الدرس الثالث 3 - ДАРС

ИСМ, ФЕЪЛ ВА ҲАРФ

Араб тилшунослари калималарни катта уч қисмга бўладилар:

1. **Исм.** Бу қисмга нарсалар ва жондорлар отлари, сифатлар, сонлар, иш-ҳаракат номлари ва шахс отлари (мен, сен, у каби) киради. Чунончи: سَبْعَةٌ حَمِيلٌ فَرَسٌ إِنْسَانٌ قَلَمٌ أَنْتَ مَجِيءٌ

2. **Феъл** - иш-ҳаракат ва унинг қилинган замони ва қилувчи шахсни англатган калимадир. Ҳар бир феълдан уч нарсга тушунилади: 1) иш-ҳаракат, 2) унинг бажарилиш замони, 3) бажарувчиси. Масалан: جِئْتُ феълдан “келмоқ” иши сўзловчи шахс тарафидан шу сўзнинг айтилиш замонидан илгари, яъни ўтган замонда бажарилганлиги тушунилади.

2. **Ҳарф** - гада мустақил бўлак бўла олмайдиган боғловчи ва кўмакчи сўзлар. وَ اَلَى بِ .
 каби. مَا اِنْ حَتَّى كَ اِنْ اَنْتُمْ

Исми замир - шахс отлари

Замир деб сўзловчи, тингловчи ва ўзга шахсларни англатувчи исмларни айтади. اَنَا
 каби. هُوَ اَنْتَ

Шахсларни англатувчи замир исмлар шахслар жинсига кўра икки хил - **музаккар** (эркак) ва **муаннас** (аёл) жинсларида бўлади. Сон жиҳатидан эса **муфрад** (бирлик), **тасния** (иккилик) ва **жамъ** (кўплик) шаклларида тусланади.

шахслар	жинси	муфрад (1лик)	тасния (2лик)	жамъ (кўплик)
3 - шахс ғоиб (ўзга)	музаккар	هُوَ - у	هُمَا - улар	هُم - улар
	муаннас	هِيَ - у		هُنَّ - улар
2 - шахс мухотоб (тингловчи)	музаккар	أَنْتَ - сен	أَنْتُمَا - сизлар	أَنْتُمْ - сизлар
	муаннас	أَنْتِ - сен		أَنْتُنَّ - сизлар
1 - шахс мутакаллим (сўзловчи)		أَنَا - мен		نَحْنُ - биз

Масдар - ҳаракат номи

Иш-ҳаракат маъносини англатган исмлар **масдар** дейлади. Ўзбек тилида масдарлар “моқ”, “иш” қўшимчалари билан тугалланади. Сўзламоқ, гапириш каби. Араб тилида эса масдарлар бошқа исмлардан очиқ фарқланадиган бирор белгига эга эмас.

7 - машқ. Қуйидаги калималарни исм, феъл ва ҳарфларга ажратинг:

يُسَاوِي سَبْعَةَ لِ كِهَامٍ اشْتَرَاءً مُهْرٌ هَلْ اِمْسَاكَ سَكِينٌ يَرُكُضُ كَثِيرٌ مَتَى يَيْكِي مِقْصٌ قَطْعٌ مَرَكَبٌ
 اِذَا كَتَبَ مَهْدٌ نَظِيفٌ اَنْتُمْ حَيَاةٌ فِرَاشٌ لَعِبْتَ تَمَشِيْطٌ رَحِيصٌ مِصْبَاحٌ قَرَأْتُ حَزْرٌ فِي

الْتَدْيِيلُ ҚЎШИМЧА ДАРС

Исмлар бинолари

Сулосий мужаррад бўлган исмлар қуйидаги ўн вазндан бирида бўлади:

فُعْلٌ فُعْلٌ فُعْلٌ فُعْلٌ فُعْلٌ فُعْلٌ فُعْلٌ فُعْلٌ فُعْلٌ فُعْلٌ
 عُنُقٌ صَرْدٌ قُفْلٌ اِبِلٌ عَنَبٌ حَبْرٌ عَضُدٌ كَنْفٌ فَرَسٌ فَلْسٌ

Ўзак ҳарфларига қўшимчалар қўшиш йўли билан хилма-хил вазнлардаги турли сўзларни ҳосил қилиш мумкин. Сулосий мазийднинг ҳар хил мақсадда ясалган турли вазнлари билан кейинги дарсларда танишамиз.

Рубоъий мужаррадлар мазкур беш вазнда бўлади:

قَمَطْرٌ = فِعْلٌ دِرْهَمٌ = فِعْلٌ بُرْتُشٌ = فِعْلٌ زَبْرُجٌ = فِعْلٌ جَعْفَرٌ = فِعْلٌ

Рубоъий мазийдлар ҳам жуда кўп вазнларда келади.

Хумосий мужаррад тўрт вазнда келади:

قُدْعِمِلٌ = فِعْلٌ حَحْمَرِشٌ = فِعْلٌ قَرَطْعَبٌ = فِعْلٌ سَفْرَجَلٌ = فِعْلٌ

Хумосий мазийд фақат қуйидаги беш вазнда келади:

قُبْعَرِيٌّ = فِعْلٌ خُرْعَيْلٌ = فِعْلٌ حَنْدَرِيْسٌ = فِعْلٌ قَرِطَبُوسٌ = فِعْلٌ عَضْرُقُوطٌ = فِعْلٌ

8 - машқ. “Мабдаъул қироат”даги сулосий мужаррад исмларни вазнига қараб 10 стун қилиб кўчиринг.

فَعْلٌ	فَعْلٌ	فَعْلٌ	فَعْلٌ	فَعْلٌ	فَعْلٌ	فَعْلٌ	فَعْلٌ	فَعْلٌ	فَعْلٌ
لَوْحٌ	قَلَمٌ	رَجُلٌ	عَجَلٌ	عَبَّ	إِبِلٌ	خَبْرٌ	رَطْبٌ	أَذُنٌ	كَتِفٌ

4 - ДАРС الدرس الرابع

ФЕЪЛ

Феъл уч хил бўлади: мозий, музореъ ва амр.

Феъли мозий

Иш-ҳаракатнинг сўз айтилган замондан илгари бажарилганини англатган калима **феъли мозий** - ўтган замон феъли деб аталади. Ўтган замон феъли иш-ҳаракатни бажарувчи шахсларига кўра 14 суратда тусланади. Феъли мозийни тусловчи шахс қўшимчалари қуйидаги тартибда қўшилади:

шахси	Ғоиб		мухотоб		мутакаллим
	Музаккар	Муаннас	музаккар	муаннас	
Муфрад	ـ	تَ	تَ	تَ	تُ
Тасния	أَ	نَا	نُما		نَا
жамъ	وَا	نَ	نُم	نُنَّ	

كُتِبَ (ёзди) феълининг тусланиши:

كُتِبَ	كُتِبَ	كُتِبَ	كُتِبَ	كُتِبَ
كُتِبَا	كُتِبْنَا	كُتِبْنَا		كُتِبْنَا
كُتِبُوا	كُتِبْنَا	كُتِبْتُمْ	كُتِبْتُمْ	

Ўзбек тилига шундай таржима қилинади:

3-шахс - ўзга		2-шахс - тингловчи		1-шахс - сўзловчи
эр жинси	аёл жинси	эр жинси	аёл жинси	
кўзди ёзди	кўзди ёзди	кўздинг ёздинг	кўздинг ёздинг	кўзим ёздим
кўзи ёзди	кўзи ёзди	кўзингиз ёздингиз		кўзимиз ёздик
кўзилар ёздилар	кўзилар ёздилар	кўзинглар ёздиглар	кўзинглар ёздиглар	

Феъли музореъ

Музореъ - ҳозирги-келаси замон феълидир. Феъли музореъдан тушунилган иш-ҳаракат шу сўз айтилган замонда бажарилаётганини ёки кейин бажарилишини англатади. Музореъ феъли олдига **كُتِبَ** х ҳарфларидан бирининг қўшилиши билан фақланади:

كُتِبَ - ёзаяпти, ёзади* كُتِبَ - ёзаяпсан, ёзасан* كُتِبَ - ёзаяпман, ёзаман* كُتِبَ - ёзаяпмиз, ёзамиз.

Бу тўрт ҳарфни **музораъат ҳарфи** деб юритилади.

Феъли музореъни тусловчи шахс қўшимчалари ва музораъат ҳарфлари қуйидаги тартибда қўшилади:

Муфрад	Ғоиб		Мухотоб		Мутакаллим
	...ـ	...تَ	...تَ	...تَينَ	
Тасния	...ان	...ان	...ان		
Жамъ	...ونَ	...نَ	...ونَ	...نَ	...نَ

كُتِبَ (ёзди) музореъ феълининг тусланиши:

اَكْتُبُ	تَكْتُبُ	تَكْتُبُ	تَكْتُبِينَ	يَكْتُبُ
تَكْتُبُ	تَكْتُبَانِ	تَكْتُبَانِ		يَكْتُبَانِ
	يَكْتُبِينَ	تَكْتُبُونَ	تَكْتُبِينَ	يَكْتُبُونَ

Феъли амр

Амр - буйруқ феълидир. Амр тингловчидан бир иш-ҳаракатни бажаришини талаб қилиш учун айтиладиган сўздир: اِقْرَأْ (ўқи), ادْخُلْ (кир) каби. Амр бажарувчи шахсларига кўра 6 суратда тусланади.

Буйруқ феълини тусловчи шахс кўшимчалари:

—	يَ
أَ	
وَأَ	نَ

اَكْتُبُ (ёз) амрининг тусланиши:

اَكْتُبِي	اَكْتُبُ
اَكْتُبَا	
اَكْتُبْنَ	اَكْتُبُوا

9 - машқ. Қуйидаги феълларни мозий, музореъ ва амрларда тусланг ва ҳар бир сийғасининг маъносини айтиб беринг:

اِرْكَبُ يَرْكَبُ رَكِبَ , اِذْهَبُ يَذْهَبُ ذَهَبَ , اِزْرَعُ يَزْرَعُ زَرَعَ , اُكْتُسُ يَكْتُسُ كَسَسَ , اِحْتَرِمُ يَحْتَرِمُ احْتَرَمَ , تَعْلَمُ يَتَعْلَمُ تَعَلَّمَ , نَظْفُ يَنْظِفُ نَظَّفَ , اَكْرِمُ يَكْرِمُ اَكْرَمَ

10 - машқ. Ушбу феълларни мозий, музореъ ва амрларга ажратиб, ҳар бирининг маъноларини айтиб беринг:

سَكَنَّا نَسْكُنُ كُنَّا اَجْلَسْنَا اَجْلَسْنَا اَجْلَسْنَا اِرْجِعْ تَرْجِعُ رَجَعْتَ اَخْرَجُوا اَخْرَجُوا اَخْرَجُوا اَفْتَحْ فَتَحَ فَتَحَ اُدْخِلْ دَخَلَ دَخَلَ لَوْتٌ لَوْتٌ لَوْتٌ اِسْبَحَا يَسْتَبِحْنَ اِسْبَحَا اَقْلَعْتُ اَقْلَعْتُ اَقْلَعْتُ اِحْفَظُوا رَكَّضْتُمْ رَكَّضْتُمْ اُطِيعَانِ اُطِيعَانِ اُدْخِلِي دَخَلِي دَخَلِي تَرْكَبُ تَرْكَبُ

التذليل كۆШИМЧА ДАРС

Музореъ феъли яшаш йўли

Мозий феълини музореъга айлантириш учун юқорида айтиб ўтганимиздек, олдига музореъат ҳарфлари (اَتْسِينَ) дан бири қўшилади. Агар мозий тўрт ҳарфли бўлса, унга қўшилган музореъат ҳарфи замма билан айтилади. Тўрт ҳарфли бўлмаса, фатҳа билан ўқилади:

يَقْرَأُ - قَرَأَ , يُعَايِنُ - عَايَنَ , يُتَرَجِمُ - تَرَجِمَ , يُمَسِّطُ - مَسَّطَ , يُقْفَلُ - أَقْفَلَ , يَسْتَفِيدُ - اسْتَفَادَ , يَتَعَارَضُ - تَعَارَضَ , يَتَعَلَّمُ - تَعَلَّمَ , يَنْصَرِفُ - انْصَرَفَ , يُعْتَسِلُ - اِعْتَسَلَ

Агар мозий феъли зоида ت ҳарфи билан бошланган бўлса, музореъда охиргидан олдинги ҳарфи фатҳали бўйича қолади: يَتَدَحْرَجُ → تَدَحْرَجَ يَتَنَاوَمُ → تَنَاوَمَ يَتَوَجَّهُ → تَوَجَّهُ

Агар мозий зоида ت билан бошланмаса, сулосий мужарраддан бошқасида охиргидан олдинги ҳарф касра билан айтилади: يَخَالَفُ → خَالَفَ يُفَرِّخُ → فَرَّخَ

Агар мозий феълнинг олдида зоида ҳамзаи васлийя бўлса, музореъат ҳарфи қўшилгандан кейин ўқилмай қолади. بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ энг кўп ишлатиладиган иборат бўлгани учун ёзувда بِسْمِ нинг ҳамзасини тушириб қолдирилгани каби бу турдаги музореъларда ҳам васлийя ҳамза ёзилмайди: يَنْصَرِفُ → انْصَرَفَ , يَسْتَعْلَلُ → اسْتَعْلَلَ

Ҳамзаи қатъийя билан бошланган феълларда ҳам олдига музореъат ҳарфи қўшилса ҳамза ўқилмайди ва ёзувда ҳам туширилади: يُأَحْسِنُ → أَحْسَنَ

Мазкур тафсилотлар бўйича мозийдан музореъ феъли ясалгач, охирги ҳарфи ўзгарувчан ҳаракатларни қабул қилади. Музореънинг охири гапдаги ўрнига кўра замма, фатҳа ва сукунлар билан алмашилиб ўқилади: **لَمْ يَقْرَأَ أَحَدٌ** , **يَجِبُ عَلَيَّ أَنْ أَقْرَأَ** , **سَعِيدٌ يَقْرَأُ** , каби.

11 - машқ. Тубандаги ўтган замон феълларидан ҳозирги-келаси замон феъллари ясанг: **اِنْكَشَفَ اِحْطَفَ نَوْمَ اِحْضَرَ اِسْتَحْدَمَ حَرَكَ اَمْسَكَ نَوَضًا نَشَفَ اِجْتَمَعَ تَأَخَّرَ اِجْتَهَدَ اَسْرَجَ اِحْتَرَمَ تَعَلَّمَ اِنْفَتَحَ دَرَسَ**

Топшириқ. Бу ўн тўрт сийғанинг ҳар бирини шахси, жинси ва сонини қуйидаги равишда ўйланмай айтишга ўрганинг:

كَبَّ	муфрад музаккар ғоиб	-	ўзганинг эр жинси бирлиги
كَبَا	тасния музаккар ғоиб	-	ўзганинг эр жинси иккилиги
كَبُوا	жамъ музаккар ғоиб	-	ўзганинг эр жинси кўплиги
كَبَتْ	муфрад муаннас ғоиб	-	ўзганинг аёл жинси бирлиги
كَبَتَا	тасния муаннас ғоиб	-	ўзганинг аёл жинси иккилиги
كَبْنَ	жамъ муаннас ғоиб	-	ўзганинг аёл жинси кўплиги
كَبَّتْ	муфрад музаккар мухотоб	-	тингловчи эр жинси бирлиги
كَبَّتَا	тасния музаккар мухотоб	-	тингловчи эр жинси иккилиги
كَبَّتُمْ	жамъ музаккар мухотоб	-	тингловчи эр жинси кўплиги
كَبَّتِ	муфрад муаннас мухотоб	-	тингловчи аёл жинси бирлиги
كَبَّتَا	тасния муаннас мухотоб	-	тингловчи аёл жинси иккилиги
كَبَّتْنَ	жамъ муаннас мухотоб	-	тингловчи аёл жинси кўплиги
كَبَّتُ	муфрад мутакаллим	-	сўзловчи бирлиги
كَبَّتْنَا	мутакаллим маъал ғойр	-	сўзловчи кўплиги

5 - ДАРС الدرس الخامس

ЛОЗИМ ВА МУТАЪАДДИЙ

Бир ҳолат ёки иш-ҳаракат бажарувчида пайдо бўлиб, бошқа нарсага таъсир этмаса, қилувчининг ўзидагина кўриниш берса **феъли лозим** - ўтиимсиз феъл деб аталади. Масалан: **نَامَ الْوَلِيدُ** - “бола ухлади” жумласидаги ухламоқ феиъли болада пайдо бўлиб, бошқага ўтмайдиган ва бўлакка дахлсиз феълдир.

Агар бажарувчидан содир бўлган ишнинг асари бошқа нарсада кўринса, феъл бўлак нарсага таъсир этса **феъли мутаъаддий** - ўтимли феъл дейилади. Масалан: **قَطَعَ الْخَادِمُ الْخُبَيْرَ** - “хизматчи нонни кесди” жумласида кесиш иши хизматчидан содир бўлиб, бизга нонда кўринади. Кесиш ишини вужудга келтириш учун кесувчи зарур бўлгани каби кесиладиган нарсасиз ҳам бу ишни тасаввур қилиб бўлмайди. Хизматчи кесди дейилганда, нимани кесди экан деган савол туғилади ва бундан сўнг **اَللَّحْمُ** ёки **اَلْخُبَيْرُ** деса керак деб кутамиз.

Феълнинг ўтиимсиз ёки ўтимлилиги маъносидан билинади. Лозим - ўтиимсиз феълдан кейин ким ёки нима деган савол туғилади. Мутаъаддий - ўтимли феълдан кейин эса ким тарафидан бажарилгани айтилса ҳам, яна кимни ёки нимани деб сўрашга мажбур бўламиз.

12-машқ. Қуйидаги феълларни лозим ва мутаъаддийга айириб, икки стун қилиб ёзинг:

طَحِكَ أَحَبُّ عَطِشٍ حَفِظَ شَرِبَ رَأَى رَكِضَ اسْتَيْقَظَ جَاءَ وَجَدَ أَكَلَ نَامَ طَبِخَ لَفِهَمَ قَعَدَ كَتَبَ
غَرِقَ انْصَرَفَ مَكَثَ نَزَلَ قَدَّمَ خَاطَ قَمَطَ كَانَ نَشَفَ كَنَسَ احْتَرَمَ سَمِعَ بَرَى مَشَى

الْمَدَائِلُ كۆШИМЧА ДАРС

ТАЪДИЯ ВА МУТОВАЪА

Ўтимсиз феълни ўтимлига ёки аксинча, ўтимли феълни ўтимсизга айлантириш мумкин. Масалан: ўзбек тилида “ухлади” феълдан орага “т” кўшиб “ухлатди” ўтимли феъли ясалди. Шунингдек, “кўрди” ўтимлисидан “кўринди” ўтимсиз феълни яшаш мумкин.

Араб тилида лозим феълларни мутаъаддийга айлантириш учун:

1. Сулосий мужарраддан лозим феъллар олдига ҳамзаи қатъийя қўшилади. М: وَصَلَ (етди) - أَوْصَلَ (етказди), ذَهَبَ (кетди) - أَذْهَبَ (кетказди), خَرَجَ (чиқди) - أَخْرَجَ (чиқарди).

2. ~ки феълнинг айна бўлган ҳарфнинг ўзидан қўшилади. М: وَسَخَ (ифлос бўлди) - وَسَخَ (ифлос қилди), قَدِمَ (келди) - قَدِمَ (келтирди).

3. Феълга ўзгартиш киритмасдан, қилинмишга ب кўмакчиси қўшилади: قَعَدَ (ўтирди) - قَعَدَ الْفَقْرُ (уни камбағаллик ўтиргизди).

Лозимни мутаъаддийга айлантириш таъдия дейилади. Мутаъаддий феълни лозимга айлантиришни мутоваъа дейилади. Чунончи, حَمَعَ (тўплади) → اجْتَمَعَ (тўпланди), كَسَرَ (синдирди) → انْكَسَرَ (синди).

لِلْمُطَالَعَةِ مُسْتَقِيلَ ҲҚИШ УЧУН

Мутаъаддий феъллар уч хил бўлади:

1. Бир қилинмишга ўтувчи: أَحَضَرْتُ الدَّرْسَ (дарсни тайёрладим), كَتَبْنَا الخَطَّ (хатни ёздик) каби.

2. Иккита қилинмишга ўтувчи:

а) هَلَّ سَأَلْنَا فَرِيدًا قَلَمًا (Фариддан қалам сўрадик), أَعْطَيْتُ كَرِيمًا كُرْسِيًّا (Каримга дафтар бердим), مَنَعَ الْبَحِيلُ سَائِلًا دِرْهَمًا (бахил гадойдан тангани қизғонди).

б) أَظُنُّ سَعِيدًا مُجْتَهِدًا (олимларни одамларнинг сараси деб билдим), عَلِمْتُ الْعُلَمَاءَ خِيَارَ النَّاسِ (Саидни тиришқоқ ўқувчи деб ўйлайман).

3. Учта қилинмишга ўтувчи: أَغْلَمْتُ حَكِيمًا جَمِيعَ الْعُلُومِ نَافِعًا (Ҳакимга: “ҳамма илмлар фойдалидир” деб ўқтирдим).

Лозим феъллар икки хил бўлади:

1. Феъл - бажарувчи тарафидан вужудга келган бошқа нарсага дахлсиз бир ҳаракатдан иборат. قَعَدَ عَلَى الْكُرْسِيِّ , قَامَ التَّلْمِيذُ , دَخَلَ الْمُعَلِّمُ каби.

2. Феъл - бажарувчида ўз ихтиёрисиз пайдо бўлган бир ҳолатдан ёки ўзгармас сифатдан иборат. عَطِشٌ (бола-чақалар кўпайди), حَسُنَ وَجْهُهُ (юзи гўзаллашди), الْوَالِدُ (ота чанқади) каби.

الدراس السادسة 6 - ДАРС

ФЕЪЛ БИНОЛАРИ

Феъллар аслий ҳарфларининг сони ва зоида ҳарфлар қўшилган ёки қўшилмаганлиги эътибори билан тўрт босқичга ажратилади:

1. Сулосий мужаррад (қўшимчасиз учлик) رَكِبَ , صَرَفَ каби.

2. Сулосий мазийд (қўшимчали учлик) ارْتَكَبَ , انْصَرَفَ каби.

3. Рубоъий мужаррад (қўшимчасиз тўртлик) دَخَرَجَ , طَمَّنَانَ каби.

4. Рубоъий мазийд (қўшимчали тўртлик) اِطْمَأَنَّ , تَدَحَّرَجَ каби.

Сулосий мужаррад

Сулосий мужаррад мозий ва музореъда айнларининг ҳаракатлари турли бўлишига кўра олти боб бўлади:

боб	мозий	музореъ	амр	мисоллар			масдари маъноси
1	فَعَلَّ	يَفْعَلُ	اَفْعَلْ	ضَرَبَ	يَضْرِبُ	اَضْرِبْ	урмоқ
2	فَعَلَّ	يَفْعَلُ	اَفْعَلْ	نَصَرَ	يَنْصُرُ	اَنْصُرْ	ёрдам бермоқ
3	فَعَلَّ	يَفْعَلُ	اَفْعَلْ	مَنَعَ	يَمْنَعُ	اَمْنَعُ	қайтармоқ
4	فَعَلَّ	يَفْعَلُ	اَفْعَلْ	سَمِعَ	يَسْمَعُ	اَسْمَعُ	эшитмоқ
5	فَعَلَّ	يَفْعَلُ	اَفْعَلْ	نَعِمَ	يَنْعِمُ	اَنْعِمُ	юмшоқ бўлмоқ
6	فَعَلَّ	يَفْعَلُ	اَفْعَلْ	شَرَفَ	يَشْرَفُ	اَشْرَفُ	шарафли бўлмоқ

Аввалги уч бобнинг мозийсининг айна фатҳали, музореъларининг айна касра, замма ва фатҳалар билан фарқланади. Тўртинчи ва бешинчи бобларда мозийнинг айна касрали, музореъларида фатҳа ва касра билан ажралади. Олтинчи боб эса мозийда ҳам, музореъда ҳам феълнинг айна заммали бўлиши билан ажралиб туради.

Бу олти боб тартиби қуйидаги байтда ёдда сақлашни осонлаштириш учун жамланган:

Фатҳа касра, фатҳа замма, фатҳатони,
Касра фатҳа, касра касра, замматони.

Луғат китобларида ҳар бир феълнинг қайси бобданлиги, айна қандай ҳаракат билан айтилиши кўрсатиб ўтилади.

13 - машқ. Қуйидаги феълларнинг қайси бобдан келишини луғат китоблардан топиб, мозий, музореъ ва амрларда туслаб беринг

سقط (тушмоқ), سأل (сўрамоқ), سرق (ўғирламоқ), مدح (мақтамоқ), فيح (хунук бўлмоқ) زمن (шол бўлмоқ).

ҚўШИМЧА ДАРС التذييل

Сулосий мужаррад масдарлари

Сулосий мужаррад биносидаги феълларнинг масдарлари умумий бир вазнда келган эмас, шунинг учун юқорида ҳар бир бобнинг масдари вазнини ўз ўрнида кўрсатиб ўтмадик. Сулосий мужаррад феълларининг масдарлари 40тагача вазнда бўлиши кузатилган.

Ҳар бир феълнинг масдарини аниқлаш учун луғат китобларига мурожаат қилинади ва ёдда сақланади. Лекин, мозийси فَعَلَ бўлган аввалги уч бобда лозим феълларнинг масдарлари кўпинча فَعُولٌ вазнида келиши кузатилган: جَلَسَ - جُلُوسٌ (ўтирмоқ), دَخَلَ - دُخُولٌ (кирмоқ), نَهَضَ - نُهُوضٌ (турмоқ).

4 - فَرِحَ - فَرَحٌ бобиде эса лозим феълларнинг масдари кўпинча فَعْلٌ вазнида келади: رَفَضَ - رَفْضٌ (шодланмоқ), عَطَشَ - عَطِشٌ (чанқамоқ).

Бу тўрт бобда мутаъаддий феълларнинг масдари аксар فَعْلٌ вазнида келади: رَفَدَ - رَفْدٌ (бермоқ), رَفَضَ - رَفْضٌ (ташламоқ), خَبَأَ - خَبَاءٌ (яширмоқ), حَمَدَ - حَمْدٌ (мақтамоқ).

6 - سَهَّلَ - سَهْلَةٌ бобининг масдари кўпинча فَعَالَةٌ вазнларида бўлади: سَهَّلَ - سَهْلَةٌ (осонлашмоқ), نَطَفَأَ - نَطْفَاءَةٌ (тоза бўлмоқ).

Касб-хунар ва хулқ-одатга далолат қилган феъллар масдари кўпинча فَعَالَةٌ вазнида келади: زَرَعَتْ (деҳқончилик қилмоқ), تَجَارَعَتْ (савдогарчилик қилмоқ), حَيَّاكَ (тўқувчилик қилмоқ), حَيَّاتَهُ (хоинлик қилмоқ), فَراسَةَ (фаросатли бўлмоқ).

Сулосий мужаррад феълларидан турли нисбатлари эътибори билан бир неча хил асли маънода қариндош бўлган феъллар яшаш мумкин. Масалан, ўзбек тилида “урди” феълдан худди шу феъл каби мозий, музореъ ва амрларда тусланадиган “урдирди”, “уринди”, “урворди” ва “уришди” феъллари ясалади. Шунга ўхшаш араб тилида ҳам сулосий мужаррад феълларига зоидалар қўшиш йўли билан асли маънода бир-бирига қариндош бўлган бошқа-бошқа маънодаги феъллар ясалади. Масалан, “эшитди” маъносидаги سَمِعَ феълдан اَسْمَعُ - эшиттирди, اِسْتَمَعَ - тинглади, تَسَامَعَ - бир-бирларидан эшитишди, سَمِعَ - “Оллоҳ ҳамд айтганни эшитади” деди, تَسَمَعَ - эшитишга уринди каби феъллар яшаш мумкин. Мана шу каби мақсадларда зоидалар қўшиб, сулосий мазийд феъллари ҳосил қилинади.

Сулосий мазийд ва рубоъийларда ҳар бир бобнинг масдари ўзига хос белгиланган вазнларда келади.

Сулосий мазийд ўн икки боб бўлади:

Боб	Мозий	Музореъ	Амр	Масдар	Мисоллар			
1	أَفْعَلْ	يُفَعِّلُ	أَفْعَلْ	إِفْعَالٌ	أَكْرَمَ	يُكْرِمُ	أَكْرَمُ	أَكْرَامٌ
2	فَعَّلَ	يُفَعِّلُ	فَعَّلَ	تَفْعِيلٌ	صَرَّفَ	يُصَرِّفُ	صَرَّفٌ	تَصْرِيفٌ
3	فَاعَلَ	يُفَاعِلُ	فَاعَلَ	مُفَاعَلَةٌ	ضَارَبَ	يُضَارِبُ	ضَارِبٌ	مُضَارِبَةٌ
4	اِنْفَعَلَ	يَنْفَعِلُ	اِنْفَعَلَ	اِنْفِعَالٌ	اِنصَرَفَ	يُنصَرِفُ	اِنصَرَفٌ	اِنصِرَافٌ
5	اِفْعَعَلَ	يَفْعَعِلُ	اِفْعَعَلَ	اِفْعِعَالٌ	اَكْتَبَ	يَكْتُبُ	اَكْتَبٌ	اِكْتَابٌ
6	تَفَعَّلَ	يَتَفَعَّلُ	تَفَعَّلَ	تَفَعُّلٌ	تَصَرَّفَ	يَتَصَرَّفُ	تَصَرَّفٌ	تَصَرُّفٌ
7	تَفَاعَلَ	يَتَفَاعَلُ	تَفَاعَلَ	تَفَاعُلٌ	تَضَارَبَ	يَتَضَارَبُ	تَضَارَبٌ	تَضَارِبٌ
8	اِفْعَلَّ	يَفْعَلُّ	اِفْعَلَّ	اِفْعِلَالٌ	اِحْمَرَ	يَحْمُرُ	اِحْمَرٌ	اِحْمِرَارٌ
9	اِفْعَالَّ	يَفْعَالُّ	اِفْعَالَّ	اِفْعِيَالٌ	اِحْمَارٌ	يَحْمَارُ	اِحْمَارٌ	اِحْمِيرَارٌ
10	اِسْتَفْعَلَ	يَسْتَفْعِلُ	اِسْتَفْعَلَ	اِسْتَفْعَالٌ	اِسْتَخْرَجَ	يَسْتَخْرِجُ	اِسْتَخْرَجٌ	اِسْتِخْرَاجٌ
11	اِفْعَوَعَلَ	يَفْعَوَعِلُ	اِفْعَوَعَلَ	اِفْعِيْعَالٌ	اِحْدَوَدَبَ	يَحْدَوِدُبُ	اِحْدَوِدَبٌ	اِحْدِيْدَابٌ
12	اِفْعَوَّلَ	يَفْعَوَّلُ	اِفْعَوَّلَ	اِفْعَوَّالٌ	اِحْلَوَزَ	يَحْلُوُزُ	اِحْلَوُزٌ	اِحْلَوَّازٌ

Рубоъий мужаррад фақат бир боб бўлади:

1	فَعَّلَلَّ	يَفْعَلِّلُ	فَعَّلَلَّ	فَعْلَلَةٌ	دَحْرَجَ	يُدْحِرِجُ	دَحْرَجٌ	دَحْرَجَةٌ
---	------------	-------------	------------	------------	----------	------------	----------	------------

Рубоъий мазийд уч боб бўлади:

1	تَفَعَّلَلَّ	يَتَفَعَّلِّلُ	تَفَعَّلَلَّ	تَفَعَّلِّلٌ	تَدَحْرَجَ	يَتَدَحْرِجُ	تَدَحْرَجٌ	تَدَحْرِجٌ
2	اِفْعَعَّلَلَّ	يَفْعَعَّلِّلُ	اِفْعَعَّلَلَّ	اِفْعَعَّلِّلٌ	اِبْرَنْشَقَ	يَبْرَنْشِقُ	اِبْرَنْشَقٌ	اِبْرَنْشَاقٌ
3	اِفْعَلَّلَّ	يَفْعَلِّلُ	اِفْعَلَّلَّ	اِفْعَلِّلٌ	اِفْشَعَّرَ	يَفْشَعِّرُ	اِفْشَعَّرٌ	اِفْشَعْرَارٌ

Бу бобларни “ифъол боби”, “тафъил боби”, “муфоъала боби”... деб ўз масдарининг вазни билан номланади. Масалан, أَفْعَلَّ феъли қайси бобдан деб сўралса, ифъол бобидан деб жавоб берилади.

15 - машқ. Қуйидаги феълларнинг бобини аниқланг.

اِحْتَسَبَ اِنْكَسَرَ نَظَّفَ تَكَلَّمَ اِسْتَقْبَطَ اِعْتَشَوْشَبَ اِحْضَرَ تَكَلَّفَ بَرِهَنَ اِنْقَطَعَ اِسْتَعْلَى تَجَاهَلَ اِنْتَصَرَ تَعَرَّغَرَ اِبْيَضَ تَكَاتَرَ اِسْتَوَطَنَ تَرَفَّرَقَ اِحْضَرَ اَوْصَلَ عَظَّمَ اِسْمَعَ تَعَلَّقَ تَرَفَّعَ فَتَشَّ اِنْشَرَحَ اِسْتَنْطَقَ اِفْتَضَحَ تَنَفَّسَ شَاتَمَ اِطْمَأَنَّ

16 - машқ. Қуйидаги берилган мисолларнинг бошқа сийға (мозий, музореъ, амр, масдар)ларини топинг.

يُرْتَّبُ جَاهِدُوا نَسَبِيَّ اِسْتِغْفَارُ يَفْدِرُونَ اَفْسَدْتُمْ رَوْحَ اِنْشَرَحْتُ تَسْتَلْهِمُونَ تَرَحَّمُوا اِرْبَطِيْ مُخَاهَرَةٌ تَقَادَفَ .

ВАСЛИЙЯ ВА ҚАТЪИЙЯ ҲАМЗАЛАР

Мазкур сулосий мазийд бобларида уч ўзак ҳарф ёнига аввалги уч бобда бир ҳарф, сўнги беш бобда икки ҳарф ва охириги тўрт бобда эса уч ҳарф қўшилган.

Шу сулосий мазийд ва рубоъий мазийд биноларида ўн боб зоида ҳамза билан бошланган. Бу ҳамзали боблар ичида **إِفْعَالٌ** бобининг ҳамзаси қатъийя ва қолган тўққиз бобнинг ҳамзалари васлийядир.

Олдидаги ҳарф ҳаракатли бўлса, хатда ёзилса ҳам талаффуз қилинмайдиган ҳамза **ҳамзаи васлийя** дейилади: **كَابِي** انكسرَ القلمُ اجتهَدَ السَّعِيدُ

Қатъийя ҳамза гап орасида келганда ҳам кескин ўқиладиган ҳамзадир.

каби. هَذَا الرَّجُلُ أَقْفَطِي

Ифъол бобида мозий **أَفْعَلٌ** феълидан музореъ яшаш учун олдида музораъат ҳарфлари қўшилса, ҳамзаси қатъийя бўлгани учун **كَابِي** **أَفْعَلٌ** **تَأْفَعُلٌ** **يَأْفَعُلٌ** каби бўлиши керак. Лекин сўзловчи (мутакаллим) бирлигида **أَفْعَلٌ** бўлиб иккита ҳамза бир жойда айтилишига тўғри келади. Бу эса равон араб тилига ёт бўлган қўполликдир, шунинг учун умуман музореъда ғоиб ва мухотобларида ҳам боб аломати бўлган қатъийя ҳамза ёзувда ҳам, талаффузда ҳам туширилади.

Ифтиъол боби

а) “Фo”си ўрнида **ص ض ط ظ** ҳарфларидан бири бўлган феъллар ифтиъол бобига кўчирилса, боб аломати бўлган **ت** ҳарфи **ط** га алмаштирилади:

اطَّظَمَ → اِظْلَمَ → ظَلَمَ . اطَّرَدَ → اِطْرَدَ → طَرَدَ . اضْطَرَبَ → اصْطَرَبَ → صَرَبَ . اصْطَبَرَ → اصْتَبَرَ → صَبَرَ .

б) Калиманинг “фо”си **د ذ** ҳарфларидан бири бўлса, ифтиъолнинг **ت** си **د** га алмаштирилади:

اِزْدَجَرَ → اِرْتَجَرَ → رَجَرَ . اِذْذَخَرَ → اِدْتَخَرَ → دَخَرَ . اِدْرَأَ → اِدْتَرَأَ → دَرَأَ .

ж) Ифтиъол бобининг **ت** сини мазкур **ظ د ذ** ҳарфларининг худди ўзига алмаштириб бириктирилса ҳам мумкин:

اِرْجَرَ → اِرْزَجَرَ → اِرْتَجَرَ → رَجَرَ . اِدْكَرَ → اِدْذَكَرَ → اِدْتَكَرَ → دَكَرَ . اِظْلَمَ → اِطَّظَمَ → اِظْلَمَ .

д) Калиманинг “фо”си **ذ** бўлган феъллар **د** га алмаштириб ҳам айтилади:

اِدْكَرَ → اِدْكَرَ → اِدْذَكَرَ → اِدْتَكَرَ → دَكَرَ

ҳ) Калиманинг “фо”си **و ي** ҳарфларидан бўлса, **ت** га алмаштириб, боб аломати бўлган **ت** га бириктирилади:

اِسْرَرَّ → اِسْتَسْرَرَ → اِسْتَسَرَ → اِسْتَسَرَ . اِتَّحَدَ → اِتَّحَدَ → اِتَّحَدَ → اِتَّحَدَ .

“Э с л а т м а.” Ифтиъолда **و** нинг **ت** га алмаштиришига асосланган ҳолда исмлар ҳам ясалади: **اِتَّكَلَّ** → **اِتَّكَلَّ** = **اِتَّكَلَّ** (бўкиб қолиш), **اِتَّخَمَ** → **اِتَّخَمَ** = **اِتَّخَمَ** (туҳмат), **اِتَّهَمَ** → **اِتَّهَمَ** = **اِتَّهَمَ** (туҳмат), **اِتَّكَلَّ** → **اِتَّكَلَّ** = **اِتَّكَلَّ** (ожиш), **اِتَّكَلَّ** → **اِتَّكَلَّ** = **اِتَّكَلَّ** (суянчиқ), **اِتَّقَى** → **اِتَّقَى** = **اِتَّقَى** (кўрқиш) ва **اِتَّقَى** (тақводор).

Тафаъул, тафоъул ва тафаълул боблари

Зоида **ت** билан бошланувчи шу уч бобдаги феъллар музореъида **ت** қўшиладиган саккиз сийғада (ғоибнинг муаннас муфрази, тасниъи ва олти мухотобда) боб аломати бўлган **ت** тушириб қолдирилиши мумкин. Масалан: **تَنْزَلٌ** (тушмоқ)

. تَنْزَلٌ - تَنْزَلٌ , تَنْزَلٌ - تَنْزَلٌ , تَنْزَلٌ - تَنْزَلٌ , تَنْزَلٌ - تَنْزَلٌ , تَنْزَلٌ - تَنْزَلٌ .

17 - машқ. Қуйидаги феълларни ифтиъол бобига кўчиринг.

صلح وفق نصر زقم نغم وصل يس ظهر ذبح ضجع طلع تبع درع وجه شمل سرق زرد صحب

للمطالعة МУСТАҚИЛ ҲҚИШ УЧУН

1. Айни ظ ط ض ص س ز ر ذ د ت ҳарфларидан бўлган феъллар ифтиъол бобига кўчирилса, музореъда боб аломати бўлган ت шу ҳарфга алмаштирилиши ва кириштирилиши мумкин, бунинг учун ت нинг фатҳаси олдидаги ҳарфга кўчирилади:

يَفْرُقُ - يَفْرُقُ يَعْدُرُ - يَعْدُرُ يَبْدُلُ - يَبْدُلُ يَهْدِي - يَهْدِي يَنْتَرُ - يَنْتَرُ يَغْتَلُ - يَغْتَلُ
يَنْظُرُ - يَنْظُرُ يَلْطُمُ - يَلْطُمُ يَنْضَلُ يَنْضَلُ يَخْصِمُ - يَخْصِمُ يَيْسُمُ - يَيْسُمُ يَنْزِعُ - يَنْزِعُ

Ушбу феъллар “фо”нинг касраси билан ўқилиши ҳам мумкин: каби. يَهْدِي يَخْصِمُ

2. Тафаъул ва тафоъул бобларида фо ўрнида шу 11 ҳарфдан бири бўлса зоида ت ни ўша ҳарфга алмаштириб, сўнг кириштириш мумкин. Масдар ва мозийда икки бир хил ҳарф бириктирилиши натижасида биринчиси сокин бўлиб қолади. Калимани сокин билан бошлаш мумкин бўлмагани учун олдига васлия ҳамза кўшилади:

يَدْتُرُ → يَدَدْتُرُ → يَدْتُرُ . اِدْتُرُ → اِدْتُرُ → اِدْتُرُ

Масдари ҳам ҳамзали боблар масдари каби ўзгаради: اِدْتَارُ → اِدْتَارُ .

. اِدْتَارُ يَدْتُرُ اِدْتَارُ : تَدْتُرُ . اِدْتَارُ يَدْتَارُ اِدْتَارُ : تَدْتَارُ . اِنْتَارُ يَنْتَرُ اِنْتَارُ : تَنْتَرُ .
. اِطْهَارُ يَطْهَرُ اِطْهَرُ : تَطْهَرُ . اِسْمَاعُ يَسْمَعُ اِسْمَعُ : تَسْمَعُ . اِرْيَانُ يَرِيْنُ اِرْيَانُ : تَرْيَانُ

Қуръони Каримдаги اِنْفَاتَمُ , لَا يَسْمَعُونَ , اِدْرَاكُكُمْ , يَطْهَرُونَ , يَا أَيُّهَا الْمُدْتَرُّ , يَا أَيُّهَا الْمُرْمَلُ муборак сўзлари ҳам мана шу қабилдан.

الدرس الخاص МАХСУС ДАРС

1. Ифъол боби

Феъллар бир неча мақсадда ифъол бобига кўчирилади:

1. Ҳтимсиз лозим феълларни Ҳтимли феълга айланттириш учун: اُدْهَبَ - ذَهَبَ (кетди) (кетказди).

Фақат битта қилинмишга Ҳтувчи феъл ифъол бобига кўчирилса, иккита қилинмишга Ҳтувчи феълга айланади:

(Фаридга кўйлак кийгизди). اَلْبَيْسُ فَرِيْدًا قَمِيْصًا - (Фарид кўйлак кийди) لَيْسَ فَرِيْدًا قَمِيْصًا

Аслида икки қилинмишга Ҳтувчи феъл бўлса, ифъол бобига кўчирилиши билан уч қилинмишга Ҳтувчи феълга айланади:

(Фаридга Саъдни олим деб тушунтирди). اَعْلَمَ فَرِيْدًا سَعْدًا عَالِمًا - (Саъдни олим деб билди) عَلِمَ سَعْدًا عَالِمًا

2. Феълдан тушунилган вақт-пайтга кирувчининг кирганини, ўша вақтда бўлганини ифодалайди: اَمْسَى الْمَسَافِرُ (сайёҳ кечга етди), اَصْبَحَ الْمَرِيضُ (касал тонг палласига етди).

3. Бир жойни кўзлаш, бирор шаҳарга боришни қасд қилиш маъносини ифодалайди: اَعْرَقَ (Ироққа боришни қасд қилди), اَمْصَرَ (Миср тарафга жўнади).

4. Асли феълдан тушунилган сифатга қилувчининг эга бўлганини англатади: اَطْفَلَتْ فَاطِمَةُ (Фотима болали бўлди), اَلْحَمَّ زَيْدٌ (Зайд гўштдор бўлди).

5. Қилинмишни бир сифат ва ҳолатда топганини билдиради: اَبْخَلْتُ مَحْمُوْدًا (Маҳмудни бахил деб топдим, бахил эканини билиб олдим), اَحْمَدْتُ كَرِيْمًا (Каримни мақтовга муносиб деб топдим).

6. Бир нарсанинг вақти етганини ифодалайди: اَحْصَدَ الزَّرْعُ (экинни йиғиштириш вақти етди).

7. Феълдан тушунилган ҳолат ёки сифатнинг йўқ қилинганини, кетказилганини англатади: اَشْكَيْتُ صَالِحًا (Солиҳнинг касали(шаквоси)ни йўқотдим).

2. Тафъил боби

Феълни тафъил бобида келтиришдан куйидаги мақсадлардан бири кўзда тутилади:

1. Лозим феълни мутаъаддийга айлантириш учун:

فَرِحَ (хурсанд бўлди) - فَرَّحَ (хурсанд қилди).

2. Бир ишни қайта-қайта, кўп марта қилинганини ифодалаш учун:

قَطَعَ (кесди) - قَطَّعَ (қиймалади).

Кўп такрорланиш ва қайта-қайта бажарилиш ифодаси асли феълга, феъл бажарувчисига ёки қилинмишга тегишли бўлиши мумкин:

طُفْتُ (айландим) - طَوَّفْتُ (кўп айландим), ماتَ (ўлди) - مَوَّتَ الْإِبِلُ (кўп туялар ўлди), غَلَّقْتُ (беркитдим) - غَلَّقْتُ الْأَبْوَابَ (кўп эшикларни беркитдим).

3. Қилинмишнинг феълдан тушунилган сифатга мансублигини ифодалайди:

كَفَّرْتُ بُوذِيَا (буддистни кўфрга нисбат бердим), جَهَلْتُ ذَا وَجْهَيْنِ (иккиюзламачини жаҳолатга мансуб деб билдим),

4. Феълдан тушунилган сифатнинг йўқ қилинганини англатади:

فَشَّرْتُ الْعُودَ (ёғочни арчдим, қишрини-пўстини кетказдим).

5. Феъл бажарувчиси феълдан тушунилган нарсага ўхшаб қолгани тушунилади:

فَوَّسَ السَّبِيحُ (чол эгилди, қадди камон (қавс) бўлди).

6. Исмдан феъл яшаш учун: حَمَمَ الْقَوْمُ (чодир (хайма) тикдилар).

7. Бир жойни қасд қилганини ва бир тарафга қараб жўнаганини англатади:

شَرَّقَ (шарққа қараб жўнади), غَرَّبَ (ғарбга қараб жўнади), كَوَّفَ (Кўфа шаҳрига кетди), فَوَّزَ (сахро тарафга йўл олди).

3. Муфоъала боби.

1. Феъл қилувчи ва қилинмишнинг ўзаро иштирокида бажарилганлигини ифодалайди:

ضَارَبَ سَعِيدٌ مَحْمُودًا (Саид Маҳмуд билан уришди). Бу жумладан Саид Маҳмудни урганлигини тушуниш билан бирга Маҳмуд ҳам Саидни уганини тушунамиз.

Лозим феъллардан мушоракат маъносини ифодалаш учун муфоъала бобига кўчирилган феъллар муғолаба - яъни, баслашиш ва мусобақа қилиш мазмунига ҳам далолат қилади, муғолаба ва мусобақа натижаси бўлган ғалаба феъли сулосий мужарраднинг 2 - فَعَّلَ - يَفْعُلُ бобидан келади:

كَاتَرْتُ زَيْدًا فَكَتَّرْتُهُ (Зайд билан (молда ёки илмда) кўплик талашдим-да, ундан кўплик қилдим), فَاضَلْتُ سَعِيدًا فَفَضَّلْتُهُ (Саид билан афзаллик талашдим-да, афзаллик қилдим).

Қилинмиш кўпликда мағлуб бўлгани учун ундан олинган исми мафъул - مَكْتُورٌ кўп эмас, оз маъносида бўлади.

2. فَعَّلَ каби бир ишни кўп марта, қайта-қайта қилинганини англатади:

ضَاعَفَ اللَّهُ أَجْرَهُ (Оллоҳ ажрини кўп зиёда қилсин) - ضَعَّفَ каби.

3. فَعَّلَ дан фарқсиз, маънавий ифодасиз бўлиши мумкин:

قَاتَلَ = قَاتَلْ (ўлдирди), سَفَرَ = سَفَرَ (сафарга чиқди).

4. Инфиъол боби

Сулосий мужаррада мутаъаддий бўлган феълни лозим феълга айлантириш учун инфиъол бобига кўчирилади: كَسَرَ (синдирди) - اِنكَسَرَ (синди).

Бу бобда куч ёки бир асбоб ёрдамида бажариладиган феъллар келади. Шунинг учун “билди” маъносидаги عَلِمَ феълидан “маълум бўлди” маъносидаги اِنْعَلَمَ феъли ясаб бўлмайди.

5. Ифтиъол боби

1. Сулосий мужарраддаги мутаъаддий феълни лозимга айлантиради:
جَمَعَ (тўплади) - اجْتَمَعَ (тўпланди).
2. Исмдан феъл яшаш учун: خَيْرٌ (нон) - اخْتَبَرَ (нон қилди).
3. Феълни кўп аҳамият бериб, жидду-жаҳд билан бажарилганлигини англатади:
كَسَبَ (ҳосил қилди) - اكْتَسَبَ (уриниб юриб қилди).

6. Тафаъул боби

1. Тафъил бобидаги мутаъаддий феълни лозимга айлантираш учун тафаъул бобида кўчирилади: كَسَرَ (парчалади) - نَكَسَرَ (парчаланди).

Тафъил бобида икки қилинмишга ўтувчи феъл бўлса, бу бобга ўтиш билан фақат бир қилинмишга ўтувчи феълга айланади:

عَلِمْتُ التَّلْمِيذَ الْقِرَاءَةَ (ўқувчига ўқишни ўргатдим) - هَذَا التَّلْمِيذُ تَعَلَّمَ الْقِرَاءَةَ (бу ўқувчи ўқишни ўрганди).

2. Қилувчи қўлидан келмайдиган ишга уринганини ва ўзида асли бўлмаган ахлоқни ҳосил қилишга тиришганини ифодалайди:

تَكَرَّمَ (карамли бўлишга уринди), تَشَجَّعَ (шижоатли бўлишга тиришди).

3. Асли феълдан тушунилган ҳолатдан ўзини сақлаганлиги тушунилади:

تَهَجَّدَ (уйқу (هجود)дан сақланди), تَأَمَّمَ (гуноҳ (إثم)дан сақланди).

4. Бир ҳолатдан бошқа ҳолатга тушиб қолиш маъносида: تَأَيَّمٌ (бева (أيم) бўлиб қолди).

5. Исмдан феъл яшаш учун: تَوَسَّدَ التُّرَابَ (ўзига тупроқни болиш (وسادة) қилди).

7. Тафоъул боби

1. Бир иш кўпчилик ўртасида ўзаро бажарилганлигини ифодалайди:

تَصَالَحَ الْقَوْمُ (одамлар ўзаро сулҳ қилишдилар).

2. Муфоъала бобидаги мутаъаддий феълни лозимга айлантираш учун:

بَاعَدْتُ زَيْدًا (Зайдни узоқлаштирдим) - تَبَاعَدَ (узоқлашди).

3. Ўзида йўқ сифат ва ҳолатни бор қилиб кўрсатиш маъносида:

تَمَارَضَ (ўзини касалга солди), تَجَاهَلَ (ўзини билмаган қилиб кўрсатди).

8. Ифъилол боби

1. Феъл эгасининг бир сифатга кирганига далолат қилиш учун:

احْمَرَّ البُسْرُ ((хурмонинг) ғўра(си) қизарди).

2. Асли феълдан тушунилган сифатни кучайтириш учун:

اسْوَدَّ اللَّيْلُ (кеча қоп-қоронғу бўлди).

9. Ифъийлол боби

Бу боб ҳам феълдан тушунилган сифатни кучайтириш учун ясалади.

Бу бобда бир сифат ортиқча даражада ва аста-секин ҳосил бўлгани тушунилади:

احْمَارًا (қип-қизариб кетди).

Бу икки бобда кўпроқ рангларга ва айбли сифатларга далолат қилган феъллар келади.

10. Истифъол боби

1. Бир иш-ҳаракатнинг бажарилиши талаб қилинганини ифодалайди:

نَطَقَ (гапирди) - اسْتَنْطَقَ (гапириб беришни талаб қилди).

2. Қилинмишнинг бир сифатга эга эканини ақлан топганини ёки бир сифатга эга деб ўйлаганини англатади:

اسْتَعْظَمَ الْأَمْرَ (бу иш жуда буюк иш деб ўйлади).

3. Қилувчи феълдан тушунилган ҳолатга кўчганини билдиради:

اسْتَحْجَرَ الطَّيْنَ (лой тошга айланди).

4. Мутаъаддий феълни лозимга айлантириш учун:

اسْتَيْقَظَ (уйғонди) - أَيْقَظَ (уйғотди).

للمطالعة МУСТАҚИЛ ЎҚИШ УЧУН

Мулҳақлар

Сулосий мазийднинг 7-дарсда кўрсатиб ўтилган 12 бобидан ташқари рубоъийларга ўхшатиб ясалган бошқа 13 боби ҳам бор. Улар рубоъийларга мулҳақ (илова) деб аталади.

دَخَرَ га мулҳақ

1. فَعَّلَ = شَمَّلَ (тезлади)
2. فَوَعَلَ = حَوَقَلَ (кучсизланди)
3. فَيَعَلَ = بَيَّطَرَ (даволади)
4. فَعَوَلَ = جَهَوَرَ (зоҳир бўлди)
5. فَعْتَلَ = قَلَسَ (телпак кийди)
6. فَعَّلَى = قَلَسَى (телпак кийгизди)

تَدَخَّرَ га мулҳақ

1. تَفَعَّلَ = تَحَلَّبَ (паранжи ёпинди)
2. تَفَوَعَلَ = تَجَوَّرَبَ (пайпоқ кийди)
3. تَفَيَّعَلَ = تَشَيَّطَنَ (фосиқлик қилди)
4. تَفَعَوَلَ = تَرَهَوَكَ (ҳазмли бўлди)
5. تَفَعَّلَ = تَمَسَّكَنَ (камбағал бўлиб қолди)

أَحْرَجَ га мулҳақ

1. أَفَعَّلَلَ = أَفَعَّنَسَسَ (ортга чекинди)
2. أَفَعَّلَى = أَسَلَّنَقَى (чалқанча ётди)

Рубоъий فَعَّلَ билан рубоъийга мулҳақ бўлган فَعَّلَلَ ўртасидаги фарқ шундан иборатки, рубоъийда аслий ҳарфлардан бири бўлган тўртинчи ҳарф учинчидан бошқача ҳарф бўлиши керак, рубоъийга мулҳақ бўлган فَعَّلَلَ каби сулосий мазийдларда эса فَعَّلَ га ҳамвазн бўлиши учун учинчи ҳарфнинг худди ўзидан яна битта қўшилган: حَلَبَ - تَحَلَّبَ , أَفَعَّنَسَسَ - فَعَسَ каби.

8 - ДАРС الدرس الثامن

МАЖҲУЛЛИК НИСБАТИ

Феъл ким тарафидан бажарилганлиги маълум бўлса, юқорида кўрсатиб ўтилган вазнлардан бирида бўлиши керак. Бу вазнлардаги феъллар **маълум феъллар** деб аталади. Маълум феълларнинг бажарувчиси феълнинг ўз ёнида зикр қилинади:

كَبَا كَبَا فَاطِمَةُ الْبَيْتِ , مُحَمَّدٌ كَتَبَ الْمَكْتُوبَ , قَرَأَ سَعِيدٌ الدَّرْسَ .

Иш-ҳаракатнинг ким томонидан бажарилганлиги маълум бўлмаса ёки феъл билан бирга зикр қилиш имкони бўлмаса феъл ўзига хос бошқача вазнларда келтирилади. Қаламни Рашид синдирганлигини билсанг: “қаламни Рашид синдирди” деб айтасан. Ким синдирганидан беҳабар бўлсанг: “қалам синдирилди” деб феълни бутунлай бошқача кўринишда айтасан.

Қилувчиси зикр қилинмайдиган феъллар “мажхул феъллар” деб аталади. Мажхул феълларда қилувчи ўрнига қилинмиш зикр қилинади:

كُنِسَتِ الْمَجْبِرَةَ, كُنِسَ الْبَيْتُ, الْمَكْتُوبُ كُتِبَ, قُرِيَ الدَّرْسُ

Мозий феълдан мажхуллик нисбати яшаш учун охиргидан олдинги ҳарфи касрали қилинади, бундан бошқа барча ҳаракатли ҳарфлар замма билан айтилади, сокин ҳарфлар эса сокинлигича қолади:

تُدْرَجُ - تَدْرَجُ, أُسْتَحْكَمُ - اسْتَحْكَمَ, اِكْتَسَبَ - اِكْتَسَبَ, قَطَعَ - قَطَعَ.

Музореъ феъллини мажхулга айлантириш учун охиргидан олдинги ҳарфи фатҳа қилинади ва музораъат ҳарфи замма билан айтилади. Бошқа ҳарфлар ўз ҳаракат ва сукунларида ўзгаришсиз қолади:

يُدْرَجُ - يَدْرَجُ, يُسْتَحْكَمُ - يَسْتَحْكَمُ, يُكْتَسَبُ - يَكْتَسِبُ, يُقَطَعُ - يَقَطَعُ.

22 БОБ МАЖҲУЛИ

Сулосий мужаррад

1	فَعَلٌ	يُفَعَلُ	ضَرَبَ	يُضْرَبُ
2	---	---	نَصَرَ	يُنْصَرُ
3	---	---	مَنَعَ	يُمْنَعُ
4	---	---	سَمِعَ	يُسْمَعُ
5	---	---	وَتَّقَ	يُوتَّقُ
6	---	---	شَرَفَ	يُشْرَفُ

Сулосий мазийд

1	أَفْعَلٌ	يُفَعَلُ	أَكْرَمَ	يُكْرَمُ
2	فَعَلٌ	يُفَعَلُ	صَرَفَ	يُصْرَفُ
3	فُوْعَلٌ	يُفَاعَلُ	ضَوْرَبَ	يُضَارَبُ
4	أَنْفَعَلٌ	يُنْفَعَلُ	أَنْصَرَفَ	يُنْصَرَفُ
5	أَفْعَلٌ	يُفْتَعَلُ	اِكْتَسَبَ	يُكْتَسَبُ
6	تَفَعَّلَ	يُتَفَعَّلُ	تُصْرَفَ	يُتْصَرَفُ
7	تُفُوْعَلٌ	يُتْفَاعَلُ	تُضَوْرَبَ	يُتْضَارَبُ
8	أَفْعَلٌ	يُفَعَلُ	أُحْمَرُ	يُحْمَرُ
9	أَفْعُولٌ	يُفَعَالُ	أُحْمَوْرٌ	يُحْمَارُ
10	اِسْتَفْعَلَ	يُسْتَفْعَلُ	اِسْتَخْرَجَ	يُسْتَخْرَجُ
11	اِفْعُوْعَلٌ	يُفْعُوْعَلُ	اِحْدُوْدَبَ	يُحْدُوْدَبُ
12	اِفْعُوْلٌ	يُفْعُوْلُ	اِحْلُوْزٌ	يُحْلُوْزُ

Рубоъий мужаррад

1	فَعَلٌ	يُفَعَلُ	دَخَرَ	يُدْحَرَجُ
---	--------	----------	--------	------------

Рубоъий мазийд

1	تَفَعَّلَ	يُتَفَعَّلُ	تُدْحَرَجُ	يُتْدَحْرَجُ
2	اِفْعَلَلٌ	يُفْعَلَلُ	اِبْرَنْشَقَ	يُبْرَنْشَقُ
3	اِفْعَلَلٌ	يُفْعَلَلُ	اِقْشَعَرَ	يُقْشَعَرُ

18 - машқ. Қуйидаги феълларни мажхул қилинг ва 14 сийғада туслаб, маъноларини айтиб беринг.

رَفَعَ - رَفَعٌ (кўтармоқ), اِلْصَقَ (ёпиштирмоқ), تَنْظِيفٌ (тозаламоқ), اِسْتَخْرَاجٌ (чиқармоқ).

19 - машқ. Қуйидаги феълларни маълум ва мажхулларга ажратиб, икки стун қилиб ёзинг, бобларини ва маъноларини айтиб беринг.

ИСМ ВА ФЕЪЛ ТУРЛАРИ

Исм ва феъл ўзак ҳарфларининг хилига кўра уч қисмга бўлинади: **содда калималар, бир хил ҳарфдан тузилган калималар ва синиқ калималар.**

Исм ва феъл сарф фанида ўрганилувчи умумий вазнларга ўзгаришсиз тушиши учун ўзак ҳарфларидан ҳеч бири иллат ҳарфларидан бўлмаслиги керак ҳамда икки ҳарфи бир хил ҳарф бўлмаслиги лозим. Мад ҳарфларидан бўлган و ا ي (вов, алиф, ё) сарф фанида **иллат ҳарфлари** деб юритилади.

Саҳиҳ - содда калималар

Ўзак ҳарфларидан ҳеч бири иллат ҳарфларидан бўлмаса ва икки ҳарфи бир хил бўлмаса **саҳиҳ** деб аталади. Саҳиҳнинг аслий ҳарфларида ء (ҳамза) иштирок этмаса **солим** деб номланади: حَبْرٌ ва كَبَبٌ каби.

Аслий ҳарфларидан бири ҳамза бўлган калималар **махмуз** дейилади. Агар ҳамза калиманинг фоси ўрнида бўлса **махмуз ул-фо**, айнаи ўрнида бўлса **махмуз ул-айн**, ломи ўрнида бўлса **махмуз ул-лом** деб юритилади: أَكَلَ أَكْلًا, رَأَسَ رَأْسًا, دَرَأَ دَرَاءً каби.

Музоъаф

Иккита ҳарфи бир хил бўлган исм ва феълар **музоъаф** дейилади. Сулосийларда музоъаф айн ва лом ўрнидаги икки ҳарфнинг бир хил ҳарф бўлиши билан фарқланади: (فَعَلَ - مَدَدَ - مَدَّ) (аслида مَدَّ - مَدَّ). Рубоъийларда эса фо ва биринчи ломи бир хил, айн ва иккинчи ломи бир хил ҳарф бўлиши керак: فَعَلَلَّ = زَلَزَلَ, فَعَلَّلَ = زَلَزَلَتْ каби.

Муътал - синиқ сўзлар

Ўзак ҳарфларидан бири иллат ҳарфи бўлган калималар **муътал** дейилади.

Агар калиманинг фоси иллат ҳарфи бўлса **мисол** - (саҳиҳга ўхшаш) деб аталади: وَعَدُّ - وَسَّرَ - وَسَّرٌ каби.

Агар калиманинг айнаи иллат ҳарфи бўлса **ажваф** - (ғовак) дейилади: قَالَ - قَوْلٌ (аслида قَوْلٌ), بَاعَ - بَيْعٌ (аслида بَيْعٌ) каби.

Агар калиманинг ломи иллат ҳарфи бўлса **ноқис** - (қисқа) дейилади: رَمَى - رَمِيٌّ (аслида رَمَى), صَحَا - صَحْوٌ (аслида صَحْوٌ) каби.

Агар калиманинг айнаи ва ломи иллат ҳарфи бўлса **лафиф** - (ёпишган) деб аталади: هَوِيَ - هَوِيٌّ (аслида هَوِيَ) ва هَوِيَ - هَوِيٌّ каби.

Агар калиманинг фо ва ломи иллат ҳарфи бўлса **мултавий** - (ўралган) дейилади: وَجَى - وَجِيٌّ (аслида وَجَى) ва وَجَى - وَجِيٌّ каби.

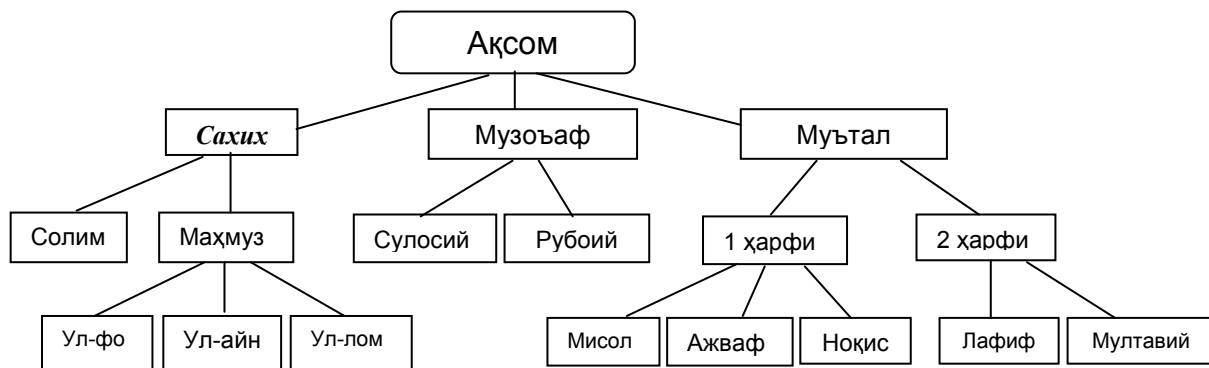
Бир калима бу турларнинг бир нечасига мансуб бўлиши ҳам мумкин, масалан: وَدَّ феъли фоси иллат ҳарфи бўлганига кўра мисол дейилса, айн ва ломи бир хил ҳарф бўлгани учун музоъаф ҳам дейилади. Шунингдек, رَأَى феъли махмуз ул-айн ҳамда ноқисдир. أَسَى феъли махмуз ул-фо ва ноқис, يَسَسَ феъли мисол ва махмуз ул-айндир ва ҳоказо.

Эслатма: Аслий ҳарфлардан ташқари қўшимча ҳарфлар калиманинг мазкур турларга бўлинишида эътиборга олинмайди. Аслий ҳарфлардан бири иллат ҳарфи бўлмаган ҳар қандай калима зоида қўшилган ҳарфлари иллат ҳарфларидан бўлса ҳам, саҳиҳ деб айтилаверади. Масалан: كَتَبَ, مَكْتُوبٌ, كَاتِبٌ исмларида аслий моддаси иллатсиз ك ت ب ҳарфларидан иборат бўлгани учун алиф, вов ва ё ҳарфлари бўлса ҳам саҳиҳ деб турланади.

21 - машқ. Қуйидаги сўзларни турларга ажратинг.

وَضَعَ يَقْرَأُ أَخَذَ دُعِيَ وَتَبَّ سَمَّ وَقَى فَنِيَ سُرِرْتُ قَتَلَ قَامَ رَأَيْتُ بُنَيْتُهُ نَامَ رُوِيَ يَقُولُ يَسْرَ مَرَرْتُ تَسَلَّسَلَ مَشَيْتَ لَامَ وَرَثْنَا سَيِّ كَتَبْتُ طَالَ قَلَّ عَمِيَ حَوْلَ جَاءَ .

Турлар номи	Икки бир хил ҳарф	Ҳамза	Ҳарф иллат	Мисоллар
Солим	-	-	-	كَتَبَ ، دَحْرَجَ
Маҳмузул-фо	-	ف	-	أَكَلَ
Маҳмузул-айн	-	ع	-	سَأَلَ
Маҳмузул-лом	-	ل	-	قَرَأَ
Сул.музоъаф	л + е	-	-	فَرَّ
Руб.музоъаф	л-1 ва 1-л л-2 ва 2-л	-	-	زُلْزَلَ
Мисол	-	-	ф	وَعَدَ ، يَسَرَ
Ажваф	-	-	е	قَالَ ، بَاعَ
Ноқис	-	-	л	دَعَا ، رَمَى
Лафиф	-	-	л + е	رَوَى ، حَيَّى
Мултавий	-	-	ф + л	وَلَّى

22- машқ. Қуйидаги остига чизилган исм ва феълларни турларга ажратинг ва феълларнинг боби ва сийғасини топинг.

عَوِيَ الذُّئْبُ . مَاءَ الْهَرِّ . نَبَحَ الْكَلْبُ . صَاحَ الدِّيكُ . قَرَّتِ الْحَيَّةُ . زَارَ الْأَسَدُ . حَارَ الْبَقَرُ . صَدَحَ الْبَيْلُ . بَكَى الصَّبِيُّ . بَاعَ الْكُتَيْبُ مَجَلَّةً الْهُجُوعُ وَالْهُبُوعُ . وَحَدَّثَ أُمَّكَ فِي الْبَيْتِ . أَوَّلَ النَّوْمِ الثَّمَعَاثُ ثُمَّ الْوَسْنُ ثُمَّ التَّرْبِيقُ ثُمَّ الْكِرَى ثُمَّ الْأَغْفَاءُ ثُمَّ التَّهْوِيمُ ثُمَّ الْغَرَارُ ثُمَّ الرَّفَادُ ثُمَّ الْهُجُودُ وَ

ҚЎШИМЧА ДАРС التذيل

ФЕЪЛ БОБЛАРИДА ТУРЛАР

Ҳар қандай бинодаги феъл аслий ҳарфларининг эътибори билан мазкур турларнинг бирига дохилдир. 22 бобнинг ҳар бирида келган мазкур турлардаги феъллардан мисоллар кўрсатиб ўтамиз. Бу жадвалда қайси бобга бирор турда мисол кўрсатилмаган бўлса, ўша бобда шу турда бўлган феъл араб тилида йўқлиги тушунилади. Масалан, сулосий мужарраднинг иккинчи бобида лафиф ва мултавийга мисол берилмаганидан шу бобда араб тилида лафиф ва мултавий ўзи йўқлиги билинади.

Шартли белгилар:

со - солим* ҳ.ф. - маҳмуз ул-фо* ҳ.а. - маҳмуз ул-айн* ҳ.л. - маҳмуз ул-лом*
 мз. - музоъаф* с.в. - мисол вовий* с.ё. - мисол ёий* ж.в. - ажваф вовий*
 ж.ё. - ажваф ёий* н.в. - ноқис вовий* н.ё. - ноқис ёий* ф.в. - лафиф вовий*
 ф.ё. - лафиф ёий* му. - мултавий* с+мз. - мисол ва музоъаф.

Сулосий мужаррад

Тур	1-боб	2-боб	3-боб	4-боб	5-боб	6-боб
со.	ضَرْبٌ يَضْرِبُ	نَصَرَ يَنْصُرُ	مَنَعَ يَمْنَعُ	سَمِعَ يَسْمَعُ	نَعِمَ يَنْعِمُ	شَرَفٌ يَشْرَفُ
ҳ.ф.	أَدَبٌ يَأْدُبُ	أَخَذَ يَأْخُذُ	أَبَهَ يَأْبَهُ	أَرَجَ يَأْرُجُ		أَسَلٌ يَأْسُلُ
ҳ.а.	رَأْسٌ يَرِئْسُ	دَأَى يَدْؤُو	شَامَ يَشَامُ	يَسَّ يَنِيَّاسُ	ذَرَّ يَذَرُّ	لَوْمٌ يَلُومُ
ҳ.л.	هَنَأٌ يَهْنِئُ	هَنَأٌ يَهْنُؤُ	قَرَأَ يَقْرَأُ	صَدَى يَصْدَأُ		جَرُوٌّ يَجْرُوُّ
мз.	فَرَّ يَفِرُّ	مَدَّ يَمُدُّ		مَلَّ يَمَلُّ		حَبَّ يَحِبُّ
с.в.	وَعَدَ يَعِدُّ	وَدَّ يُوَدُّ	وَقَعَ يَبَعُ	وَجَلَ يَوَجُلُ	وَرِثَ يَرِثُ	وَفَحٌ يُوَفِّحُ
с.ё.	بَسَرَ يَبْسِرُ		بَعَعَ يَبِيعُ	بَسَّ يَبِيَّسُ	بَسَّ يَبِيَّسُ	بَقِظٌ يَبْقِظُ
ж.в.		قَالَ يَقُولُ		خَافَ يَخَافُ		طَالَ يَطُولُ
ж.ё.	بَاعَ يَبِيعُ			هَابَ يَهَابُ		
н.в.		دَعَا يَدْعُو		رَضِيَ يَرْضَى		رَخُوٌّ يَرِخُو
н.ё.	رَمَى يَرْمِي		رَعَى يَرَعِي	خَشِيَ يَخْشَى		
ф.в.	رَوَى يَرْوِي			قَوِيَ يَقْوِي		
ф.ё.				حَيَّ يَحْيَى		
му.	وَقَى يَقِي			وَجَى يَقِي	وَلَّى يَلِي	

Сулосий мазийд

Тур	1-боб	2-боб	3-боб	4-боб	5-боб	6-боб
со.	أَكْرَمَ يَكْرِمُ	صَرَحَ يَصْرَحُ	سَافَرَ يُسَافِرُ	إِسْحَبَ يَسْحَبُ	إِحْتَسَبَ يَحْتَسِبُ	إِحْمَرَ يَحْمَرُ
ҳ.ф.	أَمَنَ يُؤْمِنُ	أَمَّنَ يُؤْمِنُ	أَكَلَ يُؤْكَلُ	إِثْمَنَ يَأْتِمِنُ		
ҳ.а.	أَرَى يَرِي	رَأْسٌ يَرِئْسُ	سَاءَلَ يُسَاءَلُ	إِنْجَأَفَ يَنْجِفُ	إِرْتَأَسَ يَرْتِئْسُ	
ҳ.л.	أَفْرَأُ يُفْرِئُ	حَزَأُ يُحَزِئُ	دَارَأُ يُدَارِئُ	إِنْدَرَأُ يَنْدَرِئُ	إِحْتَرَأُ يَحْتَرِئُ	
мз.	أَحَبَّ يُحِبُّ	حَدَدَ يُحَدِّدُ	حَابَّ يُحَابُّ	إِنْقَضَ يَنْقُضُ	إِحْتَجَّ يَحْتَجُّ	
с.в.	أَوْحَبَ يُوْحِبُ	وَحَدَّ يُوْحِدُ	وَاطَبَ يُوِاطِبُ		إِتَّحَدَ يَتَّحِدُ	
с.ё.	أَيْسَرَ يُيَسِّرُ	يَسَرَ يَيَسِّرُ	يَاسَرَ يُيَاسِرُ		إِتَّسَرَ يَتَّسِرُ	
ж.в.	أَقَامَ يُقِيمُ	صَوَّبَ يُصَوِّبُ	جَاوَبَ يُجَاوِبُ	إِنْقَادَ يَنْقَادُ	إِقْنَاتَ يَقْنَاتُ	إِسْوَدَّ يَسْوَدُّ
ж.ё.	أَرَابَ يُرِيبُ	طَيَّبَ يُطَيِّبُ	طَايَبَ يُطَايِبُ	إِنْقَاسَ يَنْقَاسُ	إِكْتَالَ يَكْتَالُ	إِبْيَضَ يَبْيِضُ
н.в.	أَرْضَى يُرِضِي	رَبَّى يُرَبِّي	حَابَى يُحَابِي	إِنْجَلَى يَنْجَلِي	إِحْتَلَى يَحْتَلِي	أِرْعَوَى يُرْعَوِي
н.ё.	أَهْدَى يُهْدِي	رَفَّى يُرَفِّي	رَاعَى يُرَاعِي	إِتْبَرَى يَتْبَرِي	إِحْتَفَى يَحْتَفِي	
ф.в.	أَرَوَى يُرْوِي	سَوَى يُسَوِي	دَارَى يُدَارِي	إِتْرَوَى يَتْرَوِي	إِحْتَوَى يَحْتَوِي	
ф.ё.	أَحَى يُحْيِي	حَيَّى يُحْيِي	عَايَى يُعَايِي			
му.	أَيْدَى يُؤْدِي	وَفَى يُؤْفِي	وَالَى يُؤَالِي		إِتَّقَى يُتَّقِي	

Тур	7-боб	8-боб	9-боб	10-боб	11-боб	12-боб
со.	إِحْمَارٌ يَحْمَرُ	تَفَصَّحَ يَتَفَصَّحُ	تَدَارَكَ يَتَدَارَكُ	إِسْتَخْرَجَ يَسْتَخْرِجُ	إِحْدَوَدَبٌ يَحْدُوْدِبُ	إِحْلَوَزٌ يَحْلُوْزُ

Ҳ.Ф.	اِسْتَأْمَنَ يَسْتَأْمِنُ	تَأْكُلُ يَأْكُلُ	تَأْتِقُ يَأْتِقُ	
Ҳ.а.	اِسْتَرَأَى يَسْتَرِئُ	تَسْأَلُ يَسْأَلُ	تَرَأْسُ يَتَرَأْسُ	
Ҳ.Л.	اِسْتَقْرَأَ يَسْتَقْرِئُ	تَدَارَأُ يَتَدَارَأُ	تَحْرَأُ يَتَحْرَأُ	
МЗ.	اِسْتَحَبَّ يَسْتَحِبُّ	تَصَامُ يَتَصَامُ	تَحَدَّدَ يَتَحَدَّدُ	
С.В.	اِسْتَوْجَبَ يَسْتَوْجِبُ	تَوَارَتْ يَتَوَارَتْ	تَوَرَّدَ يَتَوَرَّدُ	
С.ё.	اِسْتَيْسَرَ يَسْتَيْسِرُ	تَيَاسَرَ يَتَيَاسِرُ	تَيَسَّرَ يَتَيَسَّرُ	
Ж.В.	اِسْتَجَابَ يَسْتَجِيبُ	تَجَاوَبَ يَتَجَاوَبُ	تَصَوَّرَ يَتَصَوَّرُ	اِسْوَادًا يَسْوَدُ
Ж.ё.	اِسْتَبَاعَ يَسْتَبِيعُ	تَزَايَدَ يَتَزَايَدُ	تَحَيَّرَ يَتَحَيَّرُ	اِبْيَاضًا يَبْيِضُ
Н.В.	اِسْتَحْلَى يَسْتَحْلِي	تَصَابَى يَتَصَابَى	تَقَصَّى يَتَقَصَّى	
Н.ё.	اِسْتَهْدَى يَسْتَهْدِي	تَعَامَى يَتَعَامَى	تَرَفَّى يَتَرَفَّى	
Ф.В.	اِسْتَهْوَى يَسْتَهْوِي	تَدَاوَى يَتَدَاوَى	تَرَوَّى يَتَرَوَّى	
Ф.ё.	اِسْتَحْيَى يَسْتَحْيِي	تَعَايَى يَتَعَايَى	تَزَّى يَتَزَّى	
Му.	اِسْتَوْفَى يَسْتَوْفِي	تَوَارَى يَتَوَارَى	تَوَفَّى يَتَوَفَّى	

Рубоъий боблари

	اَفْعَلَالٌ	تَفْعُلٌ	اَفْعِلَالٌ	فَعَلَلَةٌ
СО.	اِفْشَعْرٌ يَفْشَعِرُ	تَدَحْرَجُ يَتَدَحْرَجُ	اِبْرَئِشِقُ يَبْرِئِشِقُ	دَحْرَجٌ يَدْحَرِجُ
Ҳ.Ф.		تَأْمُرُكَ يَأْمُرُكَ		
Ҳ.а.		تَرَأْرَأُ يَتَرَأْرَأُ		رَأْرَأٌ يُرَأْرِئُ
Ҳ.Л.				سَمَالٌ يُسْمَلُ
С+МЗ.		تَوْشُوشٌ يَتَوْشُوشُ		وَسُوسٌ يُوَسُّوسُ
Н.		تَسْرُولٌ يَتَسْرُولُ		سَرَوْلٌ يُسْرَوْلُ
Ф.				ضَوْضَى يُضَوِّضِي

23 - машқ. Қуйидаги феълларнинг бобларини аниқланг ва қайси турга доир эканини айтиб беринг.

تَعَدَّى اِعْلَوَى اسْتَعْرَّ تَغَرَّغَرَ ارْتَكَرَ اِحْشَوْشَنَ اسْتَحَارَ دَاذًا تَسَائَلَ اصْطَلَعَدَ تَصَامَى اِنْعَطَّ اسْتَحَوَزَ
اِشْمَخَرَ تَرَبَّنَ اِحْلَوَى تَعَاَفَ اِنْهَالَ اِعْشَوْشَبَ اِفْرَنْعَ تَحْدَرَفَ اِعْرَوْرَى تَعَامَى كَافَأَ اِصْفَرَ اسْتَقْرَى .

10 - ДАРС الدرس العاشر

МУЗОРЕЪ ФЕЪЛИДА УЧ ҲОЛАТ

Музореъ феъли исмлар каби ўз охирида ўзгарувчан ҳаракат - эъробларни қабул қилади. Музореъ охириги ҳарфининг ўзи ёки ҳаракатлари ўзгаришига кўра уч ҳолатда - рафъ, жазм ва насб ҳолатларида бўлади.

Рафъ ҳолати

Мутакаллим	Мухотоб		Ғоиб	
اَكْتُبُ	تَكْتُبِنَ	تَكْتُبُ	تَكْتُبُ	يَكْتُبُ
نَكْتُبُ	تَكْتُبَانِ		تَكْتُبَانِ	يَكْتُبَانِ
	تَكْتُبِينَ	تَكْتُبُونَ	يَكْتُبِينَ	يَكْتُبُونَ

Музореъ феълнинг шахс қўшимчаларисиз беш сийғасида лами иллат ҳарфи бўлмаса рафъ ҳолати **замма** билан белгиланади:

يَكْتُبُ تَكْتُبُ تَكْتُبُ اَكْتُبُ نَكْتُبُ

Тасниялар (تَكْتَبَانِ يَكْتَبَانِ), музаккар жамълари (يَكْتُوبُونَ يَكْتُوبُونَ) ва мухотоб муаннаси бирлигида (تَكْتُبِينَ) рафъ аломати - **эъроб нуни** деб аталувчи нундир.

Эслатма: Охири иллат ҳарфи билан тугалланган феълларда иллат ҳарфини замма билан айтиш тилга оғир бўлгани учун рафъ аломати бўлган замма бордек фараз қилинса-да, сокин билан айтилади:

يُرْمَى → يُرْمَى : يُفْعَلُ , يَدْعُو → يَدْعُو : يَفْعَلُ , يَخْشَى → يَخْشَى : يَفْعَلُ .

Музореъ феълининг олдига насб ва жазм қилувчи ҳарфлар келмаса, албатта рафъ ҳолатида бўлади. Шунингдек, бўлишсизлик аломати бўлган لا ва لا ҳарфлари билан келганда ҳам музореъ рафъ ҳолатида бўлади. Бу хил музореъ **феъли нафий** ёки **музореъи манфий** деб юритилади.

Феъли нафий сарфи

Мутакаллим	Мухотоб		Ғоиб	
لا أَكْتُبُ	لا تَكْتُبِينَ	لا تَكْتُبُ	لا تَكْتُبُ	لا يَكْتُبُ
لا نَكْتُبُ	لا تَكْتُبَانِ		لا تَكْتُبَانِ	لا يَكْتُبَانِ
	لا تَكْتُبِينَ	لا تَكْتُبُونَ	لا يَكْتُبِينَ	لا يَكْتُبُونَ

Насб ҳолати

Масдарга айлантирувчи أَنْ ва бўлишсизлик белгиси لَنْ каби ҳарфлардан кейин келган музореъ феъли насб ҳолатида бўлади.

Шахс қўшимчаларисиз 5 сийғада насб белгиси фатҳадир:

لَنْ تَقْرَأَ لَنْ أَقْرَأَ لَنْ تَقْرَأَ لَنْ تَقْرَأَ لَنْ يَقْرَأَ

Иллат ҳарфларидан و ва ي ни фатҳа билан айтиш тилга оғир бўлмагани учун соғ ҳарфлардан фарқсиз шу 5 сийғада фатҳа билан насб бўлаверади: لَنْ يُرْمَى , لَنْ يَدْعُو каби. Фақат охири алиф билан тугалланган феълларда насб аломати - фатҳа тақдирда (кўнгилда) бўлади: أَنْ يُرْمَى → أَنْ يُرْمَى . لَنْ يَخْشَى → لَنْ يَخْشَى

Тасниялар(4та), музаккар жамълари(2та) ва мухотоб муаннаси бирлигида (жами 7 сийғада) рафъ аломати бўлган эъроб нуни йўқотилиши билан феъл насб ҳолатига кўчади:

أَنْ تَكْتُبِي أَنْ تَكْتُبُوا أَنْ يَكْتُبُوا أَنْ تَكْتُبَا أَنْ يَكْتُبَا

لَنْ билан нафий қилинган музореъ феълининг тусланиши

Мутакаллим	Мухотоб		Ғоиб	
لَنْ أَكْتُبَ	لَنْ تَكْتُبِي	لَنْ تَكْتُبَ	لَنْ تَكْتُبَ	لَنْ يَكْتُبَ
لَنْ نَكْتُبَ	لَنْ تَكْتُبَا		لَنْ تَكْتُبَا	لَنْ يَكْتُبَا
	لَنْ تَكْتُبِينَ	لَنْ يَكْتُبُوا	لَنْ يَكْتُبِينَ	لَنْ يَكْتُبُوا

Жазм ҳолати

Ўтган замон бўлишсизлик белгиси لَمْ ва шарт аломати إِنْ каби ҳарфлардан сўнг музореъ феъли жазм ҳолатида бўлади.

Ломи ҳарф иллат бўлмаган музореъ феълларининг шахс қўшимчаларисиз 5 сийғасида жазм аломати сукундир:

لَمْ تَقْرَأَ لَمْ أَقْرَأَ لَمْ تَقْرَأَ لَمْ تَقْرَأَ لَمْ يَقْرَأَ

Ломи иллат ҳарфи бўлган музореъларда жазм ҳолатида лом ўрнидаги иллат ҳарфи туширилади: إِنْ يُرْمَ إِنْ يَدْعُ إِنْ يَخْشَ каби.

Тасниялар(4та), музаккар жамълари(2та) ва мухотоб муаннаси бирлигида рафъ аломати бўлган эъроб нуни йўқотилиши билан феъл жазм ҳолатига ўтади:

إِنْ يَكْتُبَا إِنْ تَكْتُبَا إِنْ يَكْتُبُوا إِنْ تَكْتُبُوا إِنْ تَكْتُبِي

Ўтган замон бўлишсиз феъли - **феъли жазм** - деб аталади.

Жаҳд феълнинг тусланиши

Мутакаллим	Мухотоб		Ғоиб	
لَمْ أَكْتُبْ	لَمْ تَكْتُبِي	لَمْ تَكْتُبْ	لَمْ يَكْتُبْ	لَمْ يَكْتُبْ
لَمْ تَكْتُبْ	لَمْ تَكْتُبَا		لَمْ تَكْتُبَا	لَمْ يَكْتُبَا
	لَمْ تَكْتُبِينَ	لَمْ تَكْتُبُوا	لَمْ يَكْتُبِينَ	لَمْ يَكْتُبُوا

Эслатма: Муаннасининг жамълари: **يَفْعَلْنَ** ва **تَفْعَلْنَ** сийғаларида фатҳали нун шахс аломати - исми замир бўлгани учун ҳолатда ҳам ўзгаришсиз қолади: **لَمْ يَدْخُلْنَ**, **لَمْ يَدْخُلْنَ**, **لَمْ يَدْخُلْنَ** каби.

Хулоса. Рафъ аломати учта: замма (беш сийғада), сукун кўринишида тақдирий замма (охири иллат ҳарфлиларда), эъроб нуни (етти сийғада).

Насб аломати ҳам учта: фатҳа (беш сийғада), тақдирий фатҳа (охири алфлиларда), эъроб нуни йўқотилиши (етти сийғада).

Жазм аломати учта: сукун (беш сийғада), иллат ҳарфи йўқотилиши (охири иллат ҳарфлиларда), эъроб нуни йўқотилиши (етти сийғада).

24 - машқ. Қуйидаги феълларнинг ҳолатини аниқланг.

يَسْقُطُ يَفُكُ لَا يَجْتَهِدُ يَبْكِي لَا تَبْكُ لَمْ يَدْخُلْ لَنْ يَضُرَّ يَنَامُ إِنْ تَبَّرَ لَا يَنْظُرَانِ لَا تَنْظُرُوا أَنْ يُعْطِيَ لَا تَرْضَ لَنْ يَرْضَى إِنْ أَوَى لَا يَتَوَى تَفْرَحُونَ لَا تَحْرُجُونَ يُنْقَى لَنْ يَخْرُجُوا لَا يَنْقَى تَحْبِطِينَ لَا تَحْبِطِي أَنْ يَشْتَرِيَ

ҚЎШИМЧА ДАРС التذييل

АМР ЯСАШ

Тингловчидан бирор иш-ҳаракатни талаб қилиш учун айтиладиган **амр** - буйруқ феъли музореъ феълнинг мухотобидан ясалади. Бунинг учун музореълик белгиси бўлган **اَكْتَبَ** ҳарфлари олиб ташланади. Музораъат ҳарфидан кейинги ҳарф ҳаракатли бўлса шу бўйича қолдирилади:

عَدَ → تَعَدُ وَعَدَ (ва"да бер), فَكَّرَ → تَفَكَّرُ فَكَّرَ (фикр қил).

Агар сукунли бўлса, сўзни сокин ҳарфдан бошлаш мумкин бўлмагани учун олдига касралаи васлийя ҳамза орттирилади:

حَلَسَ → تَحَلَسُ حَلَسَ → تَحَلَسُ (ўтир), سَمِعَ → تَسْمَعُ سَمِعَ → تَسْمَعُ (эшит), جَهَدَ → تَجْتَهِدُ جَهَدَ → تَجْتَهِدُ (урин).

Сулосий мужарраднинг айни заммали иккинчи ва олтинчи бобларида музораат ҳарфи олиб ташлангандан кейин, ундан кейинги ҳарф сукунли бўлса айнинг заммасига мос бўлиши учун заммали васлийя ҳамза қўшилади:

أَنْظَفَ → تَنْظِفُ أَنْظَفَ → تَنْظِفُ (тозалан), أَعَدَ → تَعُدُ أَعَدَ → تَعُدُ (қед).

Ифъол бобида музореъ ясалганда мутакаллимдаги музореълик белгиси бўлган ҳамза билан бобнинг ҳамзаси бир жойда бўлиб қолиб, **اَفْعَلُ** каби талаффуз қилиш қийин суратда бўлиб қолгани учун боб аломати бўлган ҳамза олиб ташланган эди (7-дарсга қаралсин).

Амр ясашда музораъат белгиси бўлган ҳамза олиб ташланиши билан боб аломати бўлган фатҳали қатъийя ҳамзани айтишга имкон туғилади. Шунинг учун ифъол бобида амр, ҳарф музораъатдан кейинги ҳарф ҳаракатли ёки сукунли бўлишидан қатъий назар, фатҳали қатъийя ҳамза билан бошланади:

أَفَمَ → تَفِيمُ أَفَمَ → تَفِيمُ (тўғрила), أَحْسَنَ → تَحْسِنُ أَحْسَنَ → تَحْسِنُ (яхшилиқ қил),

Амрнинг охириги ҳарфи жазм ҳолатидаги музореъ феъли каби ҳолатда бўлади:

1. Соғ ҳарф бўлса сокин қилинади: **اَكْتُبُ** → **تَكْتُبُ**.

2. Тасния, музаккар жамъи ва муаннас бирлигида рафъ аломати бўлган эъроб нуни олиб ташланади: **اَكْتُبِي** → **تَكْتُبِينَ**, **اَكْتُبُوا** → **تَكْتُبُونَ**, **اَكْتُبَا** → **تَكْتُبَانِ**.

3. Охири иллат ҳарф бўлса олиб ташланади: **اِرِمَ** (от) → **تَرِمِي**, **اُدْعُو** (чақир) → **تَدْعُو**.

4. Охириги икки ҳарфи бир хил бўлган феълларда:

а) икки бир хил ҳарфни кириштирмасдан саҳиҳ феъллар каби амр ясалади:
 تَفَرُّ اسлида فُرُّ → فَرُّ → اِفْرُ (қоч), تُحِبُّ اسлида حِبُّ → حَبُّ → اَحِبُّ (яхши кўр).

б) кириштирилгандан кейин охири соғ ҳарф сокин қилинган, **икки сокинни ўқиш** қийин бўлгани учун **“сокинга ҳаракат берилса касра берилади”** деган машҳур қоида бўйича касра берилиши ҳам мумкин:

رُدُّ → رُدُّ → رُدُّ → فِرُّ, تَرُدُّ → تَرُدُّ → تَرُدُّ → تَرُدُّ .

ж) энг энгил ҳаракат деб фатҳа билан айтилса ҳам мумкин: فِرُّ , رُدُّ каби.

д) يَفْعُلُ бобида айнининг ҳаракатига мос бўлиши учун замма билан айтилса ҳам бўлади: تَرُدُّ → رُدُّ → رُدُّ , شُدُّ → شُدُّ → شُدُّ каби.

Шунга кўра يَفْعُلُ бобида тўрт хил истеъмол жоиз: заммали, фатҳали, касрали ва идғомсиз сукунли. Бундан бошқа барча бобларда уч хил мумкин: фатҳали, касрали ва сукунли. اِفْرُ , فِرُّ , فِرُّ . اُمُدُّ , مُدُّ , مُدُّ , مُدُّ .

Эслатма: Ажвафларда охири соғ ҳарф сокин қилинган, икки сукунли ҳарф бир жойда бўлиб қолгани учун иллат ҳарфи туширилади:

خَفُّ → خَفُّ → خَفُّ (қўрқ), قُلُّ → قُلُّ → قُلُّ (айт), نَبَعُّ → نَبَعُّ → نَبَعُّ (сот).

25 - машқ. Қуйидаги феъллардан амр ясанг.

تَرَكَبُ تَنَامُ تَبْرَى تَحِيظِينَ نُحْبُونَ تَشْتَرِي تَضَعُ تَمُرُ تَقْرَأُ تَجِيئُونَ تُشَادُّ تُشَادُّ تُسْتَوِهِمُ تُرْضَى تَمِيلُ تَسْمَعُ تَدْحَرُ تَنْتَفِسُ تَتَأَكَّى تَبْيَضُ تَنْجَاهِلِينَ تُبْرَهُنُ تُورَثُ تُجُودُ تَفْرَحُ تَمَلُّ تُنْشِئُ تَمَالِي تُقَهِّمُهُ تَتَوَاتَى تُرِيدُ تَسْتَقِيمُ تَتَوَكَّلُ .

26 - машқ. Қуйидаги амрларнинг мозий ва музореъини топиб, амрнинг ясашиш кайфиятини тушунтириб беринг.

لَمْ تَفْضَلْ نَادِمِ الْإِسِّ صُمْ إِسْأَلِ اِمْتَحِنِ اُخْرَجْ صُدَّ صِدَّ قَعَّ لِ مُرُوا وَحَدَّ رَبَّ رَبُّ.

11 - ДАРС الدرس الحادى عشر

ЕТТИ ФЕЪЛ

Машҳур сарф дарсликларидан етти хил феъл тусланиши бериб борилади: мозий, музореъ, феъли нафий, لَنْ билан манфий музореъ, феъли жаҳд, амр (ломлик, ломсиз), наҳий (қайтарув).

ضَرْبُ - урмоқ феълнинг тусланиши

لَمْ - феъли манфий, لَنْ يَضْرِبُ - феъли нафий, لَا يَضْرِبُ - музореъ, يَضْرِبُ - мозий, ضَرْبُ - наҳий, لَا تَضْرِبُ - ломлик амр, لِيَضْرِبْ - ломсиз амр, اِضْرِبْ - жаҳд, يَضْرِبْ - наҳий.

Мозий маълумининг сарфи

Мутакаллим	Мухотоб		Ғоиб	
ضَرْبُ урдим	ضَرْبُ урдинг х.	ضَرْبُ урдинг	ضَرْبُ урди х.	ضَرْبُ урди
ضَرْبُ урдик	ضَرْبُма урдинглар 2 эр ё х.		ضَرْبُма урди 2х.	ضَرْبُма урди 2
	ضَرْبُма урдинглар х	ضَرْبُма урдинглар	ضَرْبُма урдилар х	ضَرْبُма урдилар

Мозий мажҳулунинг сарфи

ضَرْبُ урдим	ضَرْبُ урилдинг х.	ضَرْبُ урилдинг	ضَرْبُ урилди х.	ضَرْبُ урилди
ضَرْبُма урилдик	ضَرْبُма урилдинглар 2 эр ё х.		ضَرْبُма урилди 2х.	ضَرْبُма урилди 2
	ضَرْبُма урилдинглар х.	ضَرْبُма урилдинглар	ضَرْبُма урилдилар х.	ضَرْبُма урилдилар

Музореъ маълумининг сарфи

أَضْرَبُ ураман	تَضْرِبِينَ урасан х.	تَضْرِبُ урасан	تَضْرِبُ уради х.	يَضْرِبُ уради
تَضْرِبُ ураммиз	تَضْرِبَانِ урасизлар 2.		تَضْرِبَانِ урадилар 2х.	يَضْرِبَانِ урадилар 2
	تَضْرِبِينَ урасизлар х.	تَضْرِبُونَ урасизлар	يَضْرِبِينَ урадилар х.	يَضْرِبُونَ урадилар

Музореъ мажҳулунинг сарфи

أَضْرَبُ уриламман	تَضْرِبِينَ уриласан х.	تَضْرِبُ уриласан	تَضْرِبُ урилади х.	يَضْرِبُ урилади
تَضْرِبُ уриламмиз	تَضْرِبَانِ уриласизлар 2.		تَضْرِبَانِ уриладилар 2х.	يَضْرِبَانِ уриладилар 2
	تَضْرِبِينَ уриласизлар х.	تَضْرِبُونَ уриласизлар	يَضْرِبِينَ уриладилар х.	يَضْرِبُونَ уриладилар

Нафий феъли маълумининг сарфи (рафъ ҳолида)

لا أَضْرِبُ урмайман	لا تَضْرِبِينَ урмайсан х.	لا تَضْرِبُ урмайсан	لا تَضْرِبُ урмайди х.	لا يَضْرِبُ урмайди
لا تَضْرِبُ урмайммиз	لا تَضْرِبَانِ урмайсизлар 2.		لا تَضْرِبَانِ урмайдилар 2х.	لا يَضْرِبَانِ урмайдилар 2
	لا تَضْرِبِينَ урмайсизлар х.	لا تَضْرِبُونَ урмайсизлар	لا يَضْرِبِينَ урмайдилар х.	لا يَضْرِبُونَ урмайдилар

Нафий феъли мажҳулунинг сарфи

لا أَضْرِبُ урилмайман	لا تَضْرِبِينَ урилмайсан х.	لا تَضْرِبُ урилмайсан	لا تَضْرِبُ урилмайди х.	لا يَضْرِبُ урилмайди
لا تَضْرِبُ урилмайммиз	لا تَضْرِبَانِ урилмайсизлар 2.		لا تَضْرِبَانِ урилмайдилар 2х.	لا يَضْرِبَانِ урилмайдилар 2
	لا تَضْرِبِينَ урилмайсизлар х.	لا تَضْرِبُونَ урилмайсизлар	لا يَضْرِبِينَ урилмайдилар х.	لا يَضْرِبُونَ урилмайдилар

لَنْ

билан манфий бўлган музореъ маълуми (насб ҳолида)

لَنْ أَضْرِبَ ҳеч урмайман	لَنْ تَضْرِبِي ҳеч урмайсан х.	لَنْ تَضْرِبَ ҳеч урмайсан	لَنْ تَضْرِبَ ҳеч урмайди х.	لَنْ يَضْرِبَ ҳеч урмайди
لَنْ تَضْرِبَ ҳеч урмайммиз	لَنْ تَضْرِبَا ҳеч урмайсизлар 2.		لَنْ تَضْرِبَا ҳеч урмайди 2х.	لَنْ يَضْرِبَا ҳеч урмайдилар 2
	لَنْ تَضْرِبِينَ ҳеч урмайсизлар х.	لَنْ تَضْرِبُوا ҳеч урмайсизлар	لَنْ يَضْرِبِينَ ҳеч урмайдилар х.	لَنْ يَضْرِبُوا ҳеч урмайдилар

لَنْ билан манфий бўлган музореъ мажҳули

لَنْ أُضْرَبَ ҳеч урилмайман	لَنْ تُضْرِبَنِي ҳеч урилмайсан х.	لَنْ تُضْرَبَ ҳеч урилмайсан	لَنْ تُضْرَبَ ҳеч урилмайди х.	لَنْ يُضْرَبَ ҳеч урилмайди
لَنْ تُضْرَبَ ҳеч урилмаймиз	لَنْ تُضْرَبَا ҳеч урилмайсизлар 2.		لَنْ تُضْرَبَا ҳеч урилмайди 2х.	لَنْ يُضْرَبَا ҳеч урилмайдилар 2
	لَنْ تُضْرَبَنَّ ҳеч урилмайсизла р х.	لَنْ تُضْرَبُوا ҳеч урилмайсизла р	لَنْ يُضْرَبَنَّ ҳеч урилмайдилар х	لَنْ يُضْرَبُوا ҳеч урилмайдилар

Жаҳд феъли маълумининг сарфи (жазм ҳолида)

لَمْ أُضْرَبْ урмадим	لَمْ تُضْرِبَنِي урмадинг х.	لَمْ تُضْرَبْ урмадинг	لَمْ تُضْرَبْ урмади х.	لَمْ يُضْرَبْ урмади
لَمْ تُضْرَبْ урмадик	لَمْ تُضْرَبَا урмадинглар 2.		لَمْ تُضْرَبَا урмади 2х.	لَمْ يُضْرَبَا урмади 2
	لَمْ تُضْرَبَنَّ урмадинглар х.	لَمْ تُضْرَبُوا урмадинглар	لَمْ يُضْرَبَنَّ урмадилар х.	لَمْ يُضْرَبُوا урмадилар

Жаҳд феъли мажҳулининг сарфи

لَمْ أُضْرَبْ урилмадим	لَمْ تُضْرِبَنِي уриласан х.	لَمْ تُضْرَبْ урилмадинг	لَمْ تُضْرَبْ урилмади х.	لَمْ يُضْرَبْ урилмади
لَمْ تُضْرَبْ урилмадик	لَمْ تُضْرَبَا урилмадинглар 2.		لَمْ تُضْرَبَا урилмадилар 2х.	لَمْ يُضْرَبَا урилмадилар 2
	لَمْ تُضْرَبَنَّ урилмадингла р х.	لَمْ تُضْرَبُوا урилмадингла р	لَمْ يُضْرَبَنَّ урилмадилар х.	لَمْ يُضْرَبُوا урилмадилар

Амр феъли маълумининг сарфи (жазм ҳолида)

لَا أُضْرَبُ урай	اِضْرِبَنِي ур х.	اِضْرَبْ ур	لِتُضْرَبَ урсин х.	لِيُضْرَبَ урсин
لِتُضْرَبَ урайлик	اِضْرَبَا уринглар 2.		لِتُضْرَبَا урсинлар 2х.	لِيُضْرَبَا урсинлар 2
	اِضْرَبَنَّ уринглар х.	اِضْرَبُوا уринглар	لِيُضْرَبَنَّ урсинлар х.	لِيُضْرَبُوا урсинлар

Амр феъли мажҳулининг сарфи

لَا أُضْرَبُ урилай	لِتُضْرِبَنِي урил х.	لِتُضْرَبْ урил	لِتُضْرَبْ урилсин х.	لِيُضْرَبْ урилсин
لِتُضْرَبْ урилайлик	لِتُضْرَبَا урилинг 2.		لِتُضْرَبَا урилсинлар 2х.	لِيُضْرَبَا урилсинлар 2
	لِتُضْرَبَنَّ урилинглар х.	لِتُضْرَبُوا урилинглар	لِيُضْرَبَنَّ урилсинлар х.	لِيُضْرَبُوا урилсинлар

Наҳий феъли маълумининг сарфи (жазм ҳолида)

لا أُضْرِبُ урмай	لا تُضْرِبِي урма х.	لا تُضْرِبُ урма	لا تُضْرِبُ урмасин х.	لا يُضْرِبُ урмасин
لا تُضْرِبُ урмайлик	لا تُضْرِبَانِ урманглар 2.		لا تُضْرِبَانِ урмасинлар 2х.	لا يُضْرِبَانِ урмасинлар 2
	لا تُضْرِبِينَ урманглар х.	لا تُضْرِبُوا урманглар	لا يُضْرِبِينَ урмасинлар х.	لا يُضْرِبُوا урмасинлар

Наҳий феъли мажҳулининг сарфи

لا أُضْرِبُ урилмай	لا تُضْرِبِي урилма х.	لا تُضْرِبُ урилма	لا تُضْرِبُ урилмасин х.	لا يُضْرِبُ урилмасин
لا تُضْرِبُ урилмайлик	لا تُضْرِبَانِ урилманглар 2.		لا تُضْرِبَانِ урилмасинлар 2х.	لا يُضْرِبَانِ урилмасинлар 2
	لا تُضْرِبِينَ урилманглар х.	لا تُضْرِبُوا урилманглар	لا يُضْرِبِينَ урилмасинлар х.	لا يُضْرِبُوا урилмасинлар

Х у л о с а. Музореъ феъли ва لا билан бўлган нафий феъли рафъ ҳолатида бўлиши керак.

لَنْ билан манфий бўлган музореъ насб ҳолатида тусланади.

Феъли жаҳд, амр ва феъли наҳий жазм ҳолатида бўлади.

" Э с л а т м а . Нафий феъли билан наҳий феъли ўртасидаги фарқ шундан иборатки, нафий феъли لا дан кейин келиб рафъ ҳолатида бўлса, наҳий феъли لا дан кейин келиб жазм ҳолатида бўлади. Нафийдаги لا **нафий ломи** деб, наҳийдаги لا **наҳий ломи** деб аталади. Нафий ломи феъли музореъ охирига ҳеч қандай ўзгариш киритмайди, наҳий ломи эса музореъни жазм ҳолатига келтиради:

لا تَرْجِعْ - қайтмайсан, لا تَرْجِعْ - қайтма, لا تَقُولُونَ - айтмайсизлар, لا تَقُولُوا - айтманглар.

Икки савол

1. Маълум билан мажҳул феъллар ўртасида насб ва жазм бўлиш кайфиятларида фарқ борми?
2. Насб билан жазм ҳолати қайси сийғаларда бир-биридан фарқланади ва қайси сийғаларда фарқсиз? рафъ, насб ва жазм ҳолатларида қайси сийғада ўзгармай тураверади?

27 - машқ. Қуйидаги феълларни етти хил туслаб, маъноларини айтинг.

أَقَادَ يُقَادُ أَقَادَ (қутқармоқ), تَعَلَّمَ يَتَعَلَّمُ تَعَلَّمَ (ўрганмоқ).

12 - ДАРС الدرس الثاني عشر

ЎЗГАРИШ САБАБЛАРИ

Исм ва феъл белгиланган вазнларга ўзгаришсиз мос келиши учун унда иллат ҳарфлари, икки бир хил ҳарф ва ҳамзалар бўлмаслиги керак.

و (вов) ва ع (ё) иллат ҳарфлари бўлгани учун замма ва касра каби оғир ҳаракатларни кўтара олмайди ва иллатли бўлгани учун кўп жойларда олиб ташланади ёки бири бошқасига (кўпинча эса алифга) алмашади.

Ҳаракатли бир хил икки ҳарф калимада бир ўринда бўлиши сўзловчининг тилига ноқулай бўлгани ва тингловчининг қулоғига ёқимсиз эшитилгани учун кўпинча кириштирилади.

Бўғиз ҳарфларидан бўлган ҳамза талаффузда иллат ҳарфларига яқин тургани учун маҳмузлар баъзи ўринларда ўз вазнига мувофиқ бўла олмайди.

Қабул қилинган муайян вазнларга солимдан бошқа турдаги калималарнинг баъзи ўринларда мувофиқ бўла олмаслигига асосан тўрт хил ўзгариш сабаб бўлади:

1. **Идғом** (кириштириш) $فَعَلَّ = مَدَدَ \rightarrow مَدَّ$ каби.
2. **Қалб** (алмаштириш) $فَعَلَّ = قَوْلَ \rightarrow قَالَ$ каби.
3. **Таскин** (сокин қилиш) $يَفْعَلُ = يَرْمِي \rightarrow يَرْمِي$ каби.
4. **Ҳазф** (олиб ташлаш) $يَفْعَلُ = يُوْعِدُ \rightarrow يَعِدُ$ каби.

ИДҒОМ (қоидалари)

Икки бир хил ҳарф бир ўринда келса, уларни кириштириш учун иккинчиси ҳаракатли бўлиши шарт. Икки бир хил ҳарфнинг биринчиси эса:

[1] Олдидаги ҳарф ҳам ҳаракатли бўлса биринчининг ҳаракатини бевосита ташлаб, иккинчига кириштирилади:

$حَبَّ \rightarrow حَبَبَ \rightarrow حَبَبَ = فَعَلَّ$. $مَلَّ \rightarrow مَلَّلَ \rightarrow مَلَّلَ = فَعَلَّ$. $فَرَّ \rightarrow فَرَّرَ \rightarrow فَرَّرَ = فَعَلَّ$.

Биринчининг олдидаги ҳарф алиф ёки вов бўлганида ҳам шу усул билан идғом қилинади: $حُوبَّ \rightarrow حُوبِبَ = فُعِلَ$. $حَابَّ \rightarrow حَابَبَ = فَاعَلَ$.

[2] Икки бир хил ҳарфнинг олдидаги ҳарф сукунли бўлса, биринчининг ҳаракатини унга кўчирилади, кейин ҳаракатсиз бўлиб қолган биринчини иккинчига идғом қилинади:

$أَحَبَّ \rightarrow أَحَبَبَ \rightarrow أَحَبَبَ = أَفْعَلَ$. $يَرُدُّ \rightarrow يَرُدُّدُ \rightarrow يَرُدُّدُ = يَفْعَلُ$. $يَفِرُّ \rightarrow يَفِرُّرُ \rightarrow يَفِرُّرُ = يَفْعَلُ$

رُ (қайтармоқ) феълининг тусланиши

Мозий маълуми

رَدَدْتُ	رَدَدْتِ	رَدَدْتُمْ	1 غ رَدَّتْ	1 غ رَدَّ
رَدَدْنَا	رَدَدْتُمَا		1 غ رَدَّتَا	1 غ رَدَّا
	رَدَدْتِنِ	رَدَدْتُمْ	رَدَدْنَا	1 غ رَدُّوْا

Мозий мажҳули

رُدَدْتُ	رُدَدْتِ	رُدَدْتُمْ	1 غ رُدَّتْ	1 غ رُدَّ
رُدَدْنَا	رُدَدْتُمَا		1 غ رُدَّتَا	1 غ رُدَّا
	رُدَدْتِنِ	رُدَدْتُمْ	رُدَدْنَا	1 غ رُدُّوْا

Музореъ маълуми

2 غ أَرَدُّ	2 غ تَرَدَّبْنَ	2 غ تَرَدَّبْتُ	2 غ تَرَدَّبْتُ	2 غ يَرُدُّ
2 غ تَرَدَّبْتُ	2 غ تَرَدَّبْنَا		2 غ تَرَدَّبْنَا	2 غ يَرُدُّوْا
	تَرَدَّبْنَا	2 غ تَرَدَّبْنَا	يَرُدُّوْا	2 غ يَرُدُّوْا

Музореъ мажҳули

2 غ أَرَدُّ	2 غ تَرَدَّبْنَ	2 غ تَرَدَّبْتُ	2 غ تَرَدَّبْتُ	2 غ يَرُدُّ
2 غ تَرَدَّبْتُ	2 غ تَرَدَّبْنَا		2 غ تَرَدَّبْنَا	2 غ يَرُدُّوْا
	تَرَدَّبْنَا	2 غ تَرَدَّبْنَا	يَرُدُّوْا	2 غ يَرُدُّوْا

¹ Бу [1] идғом қоидаларининг биринчиси эканини билдиради.

Амр маълуми

2 غ لَارِدٌ	2 غ رُدِّي	2 غ اُرْدُدْ - رُدُّ	2 غ لِتْرُدْ	2 غ لِيْرُدْ
2 غ لِتْرُدْ	2 غ رُدًّا		2 غ لِتْرُدًّا	2 غ لِيْرُدًّا
	اُرْدُدَنَّ	2 غ رُدُّوا	لِيْرُدُّنَّ	2 غ لِيْرُدُّوا

Амр мажҳули

2 غ لَارِدٌ	2 غ لِتْرُدِّي	2 غ لِتْرُدْ	2 غ لِتْرُدْ	2 غ لِيْرُدْ
2 غ لِتْرُدْ	2 غ لِتْرُدًّا		2 غ لِتْرُدًّا	2 غ لِيْرُدًّا
	لِتْرُدُّنَّ	2 غ لِتْرُدُّوا	لِيْرُدُّنَّ	2 غ لِيْرُدُّوا

Э с л а т м а . Сулосий мужарраднинг айна касрали биринчи бобида лозим (ўтимсиз) музоъафлар, айна заммали иккинчи бобидан мутаъаддий (ўтимли) музоъафлар келади.

28 - машқ. Қуйидаги музоъаф феълларни мозий, музореъ ва амрларда тусланг ҳамда идғомнинг қайси қонунига биноан асли вазнидан ўзгарганлигини топинг.

1. زَلٌّ - زَلٌّ - زَلٌّ (тойилмоқ) амри اِزْلَلُّ ёки زَلٌّ .
2. مَسٌّ - مَسٌّ - مَسٌّ (ушламоқ) амри اِمْسَسْ ёки مَسٌّ .
3. اَمْدٌ - اَمْدٌ - اَمْدٌ (ёрдам бермоқ).
4. اِشْتَدُّ - اِشْتَدُّ - اِشْتَدُّ (қаттиқлашмоқ).

29 - машқ. Қуйидаги музоъафларнинг боби ва сийғасини топинг.

شَكَكْتُ فِي امْرِهِ , اَقْصُ الْقِصَّةَ , تَعُدُّ النُّجُومَ , ظَنَّ بِالنَّاسِ خَيْرًا , مَنْ دَقَّ اَبَابَ؟ , يَجِلُّ لِلْمُؤْمِنِ تَعَلُّمُ كُلِّ عِلْمٍ , لَا تَسْبُوْا اَحَدًا , سَافِرُوْا تَصِحُّوْا وَتَمَتَّعُوْا , لَنْ يَضِلَّ ذُو الْعِلْمِ اَبَدًا , لَا يَمْسُهُ اِلَّا الْمُطَهَّرُوْنَ , اِنْسَدَّ بَابُ الْحَيْلَةِ , وَاَحِبُّ الْعُلَمَاءَ جِدًّا , يُسْتَحَبُّ الدُّعَاءُ بَعْدَ الْاَكْلِ

التذليل كۆШИМЧА ДАРС

Икки бир хил ҳарфларни идғом қилиш учун иккинчиси албатта ҳаракатли бўлиши шарт деб ўтдик, чунки иккинчиси сокин бўлса биринчини унга кириштириш учун сокин қилинганда икки сокиннинг бир жойда бўлиб қолишига тўғри келади, бу эса араб тилида асло мумкин эмас. Шунинг учун мозийда ... رَدُّنَّ ва музореъда يَرُدُّنَّ лар идғом қилинмайди.

Музоъаф бўлмаган феълларда ҳам икки бир хил ҳарф бевосита бир жойда келиб, иккинчиси ҳаракатли бўлса албатта идғом қилинади. Масалан, сулосий мазийднинг ифъилол ва ифъийлол бобларида, рубоъий мазийднинг ифъиллол бобида идғом қонунларига мувофиқ ўзгариш бўлади:

- 1 غ اِحْمَرَّ → اِحْمَرَّتْ (саҳиҳ) اِحْمَرَّتْ 1 غ → اِحْمَرَّتْ
- 1 غ اِسْوَدَّ → اِسْوَدَّتْ (ажваф) اِسْوَدَّتْ 1 غ → اِسْوَدَّتْ
- 2 غ اِفْتَشَعَّرَ → اِفْتَشَعَّرَتْ (саҳиҳ) اِفْتَشَعَّرَتْ 2 غ → اِفْتَشَعَّرَتْ

Ифъилол бобидан саҳиҳ - اِحْمَرَّ (қизармоқ) феъли

Мозий

اِحْمَرَّتْ	اِحْمَرَّتْ	اِحْمَرَّتْ	1 غ اِحْمَرَّتْ	1 غ اِحْمَرَّتْ
اِحْمَرَّتْ	اِحْمَرَّتْ		1 غ اِحْمَرَّتْ	1 غ اِحْمَرَّتْ
	اِحْمَرَّتْ	اِحْمَرَّتْ	اِحْمَرَّتْ	1 غ اِحْمَرَّتْ

Музореъ

1 غ اِحْمَرُّ	1 غ اِحْمَرِّينَ	1 غ اِحْمَرُّ	1 غ اِحْمَرُّ	1 غ اِحْمَرُّ
1 غ اِحْمَرُّ	1 غ اِحْمَرِّانَ		1 غ اِحْمَرِّانَ	1 غ اِحْمَرِّانَ
	اِحْمَرِّونَ	1 غ اِحْمَرِّونَ	اِحْمَرِّونَ	1 غ اِحْمَرِّونَ

Амр

1 غ لَاحْمَرٍ	1 غ اِحْمَرِي	1 غ اِحْمَرُ = اِحْمَرٌ	1 غ لِنَحْمَرٍ	1 غ لِيَحْمَرٍ
1 غ لِنَحْمَرٍ	1 غ اِحْمَرًا		1 غ لِنَحْمَرًا	1 غ لِيَحْمَرًا
	1 غ اِحْمَرُونَ	1 غ اِحْمَرُوا	1 غ لِيَحْمَرُونَ	1 غ لِيَحْمَرُوا

Х у л о с а . Идғом қилиш баъзи бир жойда вожиб, баъзи ўринларда ножоиз ва баъзи ҳолларда жоиз бўлади:

1. Бир хил икки ҳарфнинг иккинчиси ҳаракатли бўлса вожиб: فَرَّ - فَرَّ .

2. Аслий, ўзгармас сукун бўлса ножоиз: فَعَلَنَ = فَعَلَنَ .

3. Оризий сукун, яъни жазм ҳолатида пайдо бўлган сукун бўлса беш сийғада **يَفْعُلُ** бобида тўрт важҳ жоиз: 1) идғом қилмаслик* 2) идғом қилиб замма, 3) фатҳа 4) касра билан айтиш: **لَمْ يَرُدُّ = لَمْ يَرُدُّ** , **لَمْ يَرُدُّ = لَمْ يَرُدُّ** , **لَمْ يَرُدُّ = لَمْ يَرُدُّ** .

Бошқа бобларда ва **يَفْعُلُ** нинг мажҳулида ҳам фақат уч важҳ - заммадан бошқаси жоиз: **لَمْ تَقَرَّرَ = لَمْ تَقَرَّرَ** ... каби.

Сулосий мазийднинг тафъийл ва тафаъул бобларида музоъафлар идғом қонунига мувофиқ бўлмагани учун саҳиҳдан фарқсиз тусланади: **حَدَّدَ يُحَدِّدُ حَدَّدَ** каби.

Шунингдек, рубоъий музоъафларда ҳам икки бир хил ҳарф ўртасида бошқа ҳарф бўлгани учун идғом қилиб бўлмайди: **صَرَصِرُ يُصَرِّصِرُ صَرَصَرَ** каби.

30 - машқ. Қуйидаги сўзларни мозий, музореъ ва амрларда тусланг.

اسْتَحَبَّ , اِطْمَأَنَّ , طَفِقَ , اِيْبَاضٌ .

31 - машқ. Қуйидаги сўзлардан нотўғриси тўғрилаб ёзинг.

أَلَبَّ , قَرَرْتُ , مَدَدْنَا , يُوَدِّدَنَّ , يَنْدِدُ , اسْتَعْلِدُوا , اِظْنُنْ , أَكْبَبَ , أَعَدَّ , اسْوَدَدَتْ , حَدَّدَ , اشْمَأَزَّتُمْ , تَغَضَّضْتِنِ , أَعْدَدَ .

لِلْمَطَالَعَةِ مُسْتَاكِيلُ ʻҚИШ УЧУН

1. **فَطِطَ شَعْرُهُ** (сочи қалинлашди), **ضَبَبَتِ الْبَلَدُ** (шаҳарни туман босди) каби саноқли бир неча феъллар идғом қонунига беважҳ хилоф равишда айтилади.

2. Бошқа маънодаги сўзларга ўхшаб қолиб, илтибос бўлмаслиги учун идғом қилинмаган калималар ҳам кўп:

سُرَّ - киндик, **سُرَّ** - шодлик, **شَرَّرَ** - учқун, **شَرَّ** - ёмон,
جُدُّ - йўл, **جُدُّ** - қудуқ, **طَلَّلَ** - хароба, **طَلَّ** - ёмғир.

3. Рубоъийларга мулҳақ (илова) қилиш учун калиманинг ломи бўлган ҳарфдан яна битта орттирилган бўлса, идғом қонунига тўла мувофиқ бўлса ҳам, рубоъийга ҳамваззлиги йўқолмаслиги учун идғом қилинмайди. Масалан: **شَمَلٌ** га мулҳақ қилинганида **شَمَلٌ** кўйича қолади.

4. Музоъафларнинг идғом қилинмайдиган сийғаларида баъзан икки бир хил ҳарфлардан бирини ҳазф қилиниши ҳам учраб туради:

ظَلَلْتُ = ظَلَلْتُ - ушладим, **مَسَسْتُ = مَسَسْتُ**

5. Музоъафларнинг бир хил ҳарфларидан иккинчисини **ي** га алмаштириш ҳам мумкин: **أَمَلْتُ = أَمَلْتُ** (ёздирдим), **أَحْسَبْتُ = أَحْسَبْتُ** (ҳис қилдим), **الظَّنُّ = الظَّنُّ** (гумон қилмоқ), **أَحَاجُ = أَحَاجُ** (ҳожидир).

ТАСКИН ҚОНУНЛАРИ

“1с” Ҳаракатли ҳарфдан кейин келган вов ва ёга замма ва касра ҳаракатлари оғир бўлгани учун сокин қилинади: $يَدْعُو \rightarrow يَدْعُو$, $يَرْمِي \rightarrow يَرْمِي$.

“2с” Сукунли ҳарфдан кейин келган иллат ҳарфининг ҳаракати олдига кўчирилади:

$يُرِيْبُ \rightarrow يُرِيْبُ$, $يَقُولُ \rightarrow يَقُولُ$, $يَبِيْعُ \rightarrow يَبِيْعُ$.

“3с” Иллат ҳарфининг ҳаракати олдидаги соғ ҳарфнинг ҳаракатидан бошқача бўлса, кўпинча олдига кўчирилади: $يُحَيِّبُ \rightarrow يُحَيِّبُ$, $يُحَيِّبُ \rightarrow يُحَيِّبُ$, $يُحَيِّبُ \rightarrow يُحَيِّبُ$.

(Вовлик ажваф $قَوْلٍ$ ва $خَوْفٍ$ кабиларда қалбнинг учинчи қонунига кўра сукунли вов олди касралади бўлиб қолгани учун ёга алмаштирилади: $قَوْلٍ \rightarrow قَوْلٍ$,

$خَوْفٍ \rightarrow خَوْفٍ$)

ҚАЛБ ҚОНУНЛАРИ

Иллат ҳарфлари кўпинча бири бошқасига алмашиб келади.

“1л” Вов ёки ё ҳарфлари қандай ҳаракат бўлишидан қатъий назар ҳаракатли бўлиб, унинг олдидаги ҳарф фатҳали бўлса алифга қалб қилинади:

$أَعْطَى \rightarrow أَعْطَى$, $يَخْشَى \rightarrow يَخْشَى$, $دَعَا \rightarrow دَعَا$, $رَمَى \rightarrow رَمَى$, $طَالَ \rightarrow طَالَ$, $هَابَ \rightarrow هَابَ$, $قَالَ \rightarrow قَوْلٍ$

“2л” Иллат ҳарфининг олдидаги соғ ҳарф сукунли бўлса, иллат ҳарфининг ҳаракатини кўчирилади-да, ўзини кўчирилган ҳаракатга мос бўлган ҳарфга қалб қилинади:

$يَهَابُ \rightarrow يَهَابُ$, $يَهَيَّبُ \rightarrow يَهَيَّبُ$, $يَخَافُ \rightarrow يَخَافُ$, $يَخَوْفُ \rightarrow يَخَوْفُ$,

музореъ мажҳулида: $يُقَالُ \rightarrow يُقَالُ$, $يُقَالُ \rightarrow يُقَالُ$, $يُبِيْعُ \rightarrow يُبِيْعُ$.

$يُقِيمُ \rightarrow يُقِيمُ$, $يُقِيمُ \rightarrow يُقِيمُ$, $أَقَامَ \rightarrow أَقَامَ$, $أَقَامَ \rightarrow أَقَامَ$.

“3л” Алиф ва сукунли ёнинг олдидаги ҳарф заммали бўлса вовга қалб қилинади:

$فَاعَلٌ$ ва $تَفَاعَلَ$ нинг мажҳулида: $فَاعَلٌ \rightarrow فَاعَلٌ$, $فَاعَلٌ \rightarrow فَاعَلٌ$, $فَاعَلٌ \rightarrow فَاعَلٌ$.

ёлик мисоллар музореъ мажҳулида: $يُسْرٌ \rightarrow يُسْرٌ$ = $يُفْعَلٌ$,

6-боб амри $أَوْقَطَ \rightarrow أَوْقَطَ$, $أَوْقَطَ \rightarrow أَوْقَطَ$, музореъ: $يُقِطُّ \rightarrow يُقِطُّ$

“4л” Олдидаги ҳарф касралади бўлган сокин вов ёга қалб қилинади:

вовлик мисолнинг 4-боб амри $أَوْحَلٌ \rightarrow أَوْحَلٌ$, ифъол боби масдари $أَوْحَدٌ \rightarrow أَوْحَدٌ$, истифъол боби масдари $أَسْتَجَابَ \rightarrow أَسْتَجَابَ$.

“5л” Калиманинг ломи бўлган вов олди касралади бўлса ёга алмашади:

$دُعِيَ \rightarrow دُعِيَ$, $دُعِيَ \rightarrow دُعِيَ$, $حَظِيَ \rightarrow حَظِيَ$, $حَظِيَ \rightarrow حَظِيَ$, $رَضِيَ \rightarrow رَضِيَ$.

“6л” Калиманинг тўртинчи ёки ундан кейинги ҳарфи бўлган вов олди заммали бўлмаса ёга қалб қилинади: $يُدْعِيَانِ \rightarrow يُدْعِيَانِ$, музореъ мажҳулида: $يُرَضِيَانِ \rightarrow يُرَضِيَانِ$.

Кўпинча шу қонунга кўра вов ёга алмашганидан кейин қалбнинг биринчи қонунига кўра ё алифга қалб қилинади. Музореъ мажҳулида: $يُدْعَى \rightarrow يُدْعَى$ - $يُدْعَى$,

мазийдларда: $إِرْعَوَى \rightarrow إِرْعَوَى$, $إِرْعَوَى \rightarrow إِرْعَوَى$, $إِسْتَجَلَى \rightarrow إِسْتَجَلَى$, $إِسْتَجَلَى \rightarrow إِسْتَجَلَى$, $رَقَى \rightarrow رَقَى$, $رَقَى \rightarrow رَقَى$.

“7л” Зоида алифдан бевосита кейин келган вов ва ё ҳамзага қалб қилинади:

ифъол боби масдари: $إِرْضَاءٌ \rightarrow إِرْضَاءٌ$, ифтиъол боби масдари: $إِخْتِفَاءٌ \rightarrow إِخْتِفَاءٌ$ каби.

“8л” Калиманинг охирида вов ва ё бўлиб, биринчиси сокин бўлса, вовни ёга қалб қилиб икки ё бир-бирига идғом қилинади:

$فَعِيلٌ$ (қурилган), $مَبْنُوءٌ \rightarrow مَبْنُوءٌ$ = $مَفْعُولٌ$ (мурда), $مَبْنُوءٌ \rightarrow مَبْنُوءٌ$ = $مَبْنُوءٌ$ (ўрамоқ), $طَوَى \rightarrow طَوَى$ = $فَعِيلٌ$ = $عَلِيٌّ$ (юқори).

Вов ёга алмашганидан кейин вов олдидаги замма ҳам касрага алмаштирилади:

$مُعَلِّمٌ$ - $مُعَلِّمٌ$ - $مُعَلِّمٌ$ - $مُعَلِّمٌ$ (ўқитувчиларим).

32 - машқ. Қуйидаги сўзлардаги ўзгаришларни тушунтириб беринг.

نَوَى → نَوَى , دُعُونَا - دُعِينَا , اِخْتَارَ - اِخْتَارَ , يَبْرِي - يَبْرِي , يَنْقَسُ - يَنْقَسُ , اِهْتَامٌ - اِهْتَامٌ , بَارِكْ - بَارِكْ , اَلْقَائِ - اَلْقَائِ - اَلْقَاءِ , اِنْتَقَى - اِنْتَقَى , يُقِنُّ - يُقِنُّ , مَعْنَوِيَّ - مَعْنَوِيَّ , يُحِبُّ - يُحِبُّ , يَرُومٌ - يَرُومٌ .

33 - машқ. Ушбу сўзлардан хатоларини тўғрилаб ёзинг.

اِسْتَعِيْدُ , اِذْنَاوُ , يَحْتَوِطُ , يَسْتَرْحُو , تَسْتَعُوْنَ , عَيْشَتَ , وَفَى , رُحُوَ , وَكَلَى , اَلْقَيْطُ , يَبْتَلُ , اِسْتَوْدَاعُ

التذيل ҚЎШИМЧА ДАРС

Ҳамзалиларда қалб

“9” Сукунли ҳамза олдидаги ҳаракатга мос иллат ҳарфига қалб қилиниши мумкин:

سُوْرٌ → سُوْرٌ , بِيْرٌ → بِيْرٌ , رَأْسٌ → رَأْسٌ .

“10” Агар икки ҳамза бир жойда бўлиб, иккинчиси сукунли бўлса, биринчининг ҳаракатига мос бўлган иллат ҳарфга қалб қилинади:

Ифъол боби мозийси: اَمِنَ → اَمِنَ , мажҳули: اُؤْمِنَ → اُؤْمِنَ , масдари: اِئْمَانٌ → اِئْمَانٌ .

аукул нинг мутакаллимида: اَكُلُ → اَكُلُ , амрида: اُوْكُلُ → اُوْكُلُ .

Э с л а т м а . اَخَذَ , اَكَلَ , ва اَمَرَ каби кўп истеъмол қилинадиган феъллар буйруғида: مُرٌ ва خَذٌ , كُلٌ ва اُؤْمِنَ каби чўзиқ ибора ноқулай бўлгани учун енгиллатилиб: اُوْكُلُ ва اُوْحِذُ суратида айтилади. Лекин, орзу қилмоқ маъносидаги اَمَلَ каби кам қўлланадиган феъллар амрида ҳамзалар олиб ташланмай اُوْمَلُ ёки аўмъл каби айтилаверади.

амр (буюрмоқ) феъли

Музореъ маълуми

10	اَمْرٌ	تَأْمُرِينَ	تَأْمُرُ	تَأْمُرُ	يَأْمُرُ
نَأْمُرُ	تَأْمُرَانِ		تَأْمُرَانِ	يَأْمُرَانِ	يَأْمُرَانِ
	تَأْمُرْنَ	تَأْمُرُونَ	يَأْمُرُونَ	يَأْمُرُونَ	يَأْمُرُونَ

Музореъ мажҳули

10	اُؤْمَرُ	تُؤْمِرِينَ	تُؤْمِرُ	تُؤْمِرُ	يُؤْمِرُ
نُؤْمِرُ	تُؤْمِرَانِ		تُؤْمِرَانِ	يُؤْمِرَانِ	يُؤْمِرَانِ
	تُؤْمِرْنَ	تُؤْمِرُونَ	يُؤْمِرُونَ	يُؤْمِرُونَ	يُؤْمِرُونَ

Амр

10	لِأَمْرٍ	مُرِي	اُؤْمَرُ = مُرٌ	لِتَأْمُرَ	لِيَأْمُرَ
لِنَأْمُرَ	مُرَا		مُرَا	لِنَأْمُرَا	لِيَأْمُرَا
	مُرْنَ	مُرُوا	مُرُوا	لِيَأْمُرْنَ	لِيَأْمُرُوا

34 - машқ. Қуйидаги феълларни мозий, музореъ ва амрларда тусланг.

اَسْرَ - اَسْرَ (асир олмоқ), اَرْفَ - اَرْفَ (яқинлашмоқ),

اِئْتَارَ (танламоқ), مُؤَاخَذَةٌ يُؤَاخَذُ أَخَذَ (жазоламоқ).

35 - машқ. Қуйидаги мисолларда қалб қонунларини қўлланг.

يَسْتَعُوْنَ , اِسْتَعُوْنَ , مَرَعُوْى , يُدَوِّقُ , اَذْوَقَ , يُدُوْمُ , حَيًّا , اَعْدَبُ , كَسَوَ , اَعْطِرَ , اُوْرَادَ , اَعْلَفُ , يَنْوَمُ , يَسْعَى

للمطالعة МУСТАҚИЛ ЎҚИШ УЧУН

Бир неча калималар бошқа маънодаги сўзларга ўхшаб қолмаслиги учун ёки бесабаб қалб қонунига номувофиқ истеъмол қилинади:

Феъллардан: عَوْرَ (бир кўзи яроқсиз бўлди), اِسْتَحْوَذَ (эгаллаб олди), اَعْوَلَ (дод солди)* исмлардан: قَوْمٌ нинг масдари تَقْوِيْمٌ , عَيْنٌ нинг жамъи ва бошқалар.

Рубоъийга мулҳақ қилиш учун вов қўшилган сўзлар - феъллардан: تَهْوَكُ ва جَهْوَرٌ, исмлардан: جَدُولٌ (جَعْفَرٌ га мулҳақ).

Исми тафзил ва афъалу сифатларда ажваф: أَسْوَدٌ , أَيْضٌ , أَقْوَمٌ , أَدْوَمٌ .

14 - ДАРС الدرس الرابع عشر

ҲАЗФ

“1” Сокин иллат ҳарфидан кейин бошқа сукунли ҳарф бўлса, икки сокинни бир жойда айтиш фасоҳатли араб тилида мақбул бўлмагани учун иллат ҳарф ҳазф қилинади:

لَمْ يَقُلْ → لَمْ يَقُولْ → يَقُولُ = يَقُولُ , لَمْ يَبْعُ → لَمْ يَبِيعُ → يَبِيعُ = يَبِيعُ

“2” Қалбнинг биринчи қонунига кўра ҳаракатли вов ва ёлар алифга алмашганда баъзи сўзларда ундан кейинги ҳарф ҳам сукунли бўлгани учун икки сокин бир жойда бўлиб қолишига тўғри келади. Шу сабабли иллат ҳарф - алиф ҳазф қилинади:

قَلْتُ → قَالْتُ → قَوْلْتُ , بَعْتُ → بَاعْتُ → بَيْعْتُ = فَعَلْتُ

Ҳазф бўлган ҳарфнинг вов ёки ё эканлигига аломат бўлсин учун ёлик ажвафларда фо касра билан, вовлик ажвафларда замма билан айтилади: قُلْتُ → قُلْتُ , بَعْتُ → بَعْتُ

“3” Иллат ҳарфининг ҳаракати олдидаги соғ ҳарф ҳаракатидан бошқача бўлса иллат ҳарф ҳаракати соғ ҳарфга кўчирилади “س3”. Ундан кейинги ҳарф ҳам сукунли бўлса иллат ҳарф ҳазф қилинади:

طُلْتُ → طُوئْتُ → طَوْلْتُ = فَعَلْتُ , حَفْتُ → حَوَفْتُ → حَوْفْتُ , هَبْتُ → هَبَيْتُ → هَبَيْتُ = فَعَلْتُ

“4” Иллат ҳарф ва олдидаги соғ ҳарф иккови ҳам касрали ёки заммали бўлса иллат ҳарф ҳаракатини ташлаб, ўздан кейинги сокинга тўқнашгани учун ҳазф қилинади:

يَدْعُونَ → يَدْعُوُونَ = يَدْعُوُونَ , تَرْمِيْنَ → تَرْمِيْنَنَ → تَرْمِيْنَنَ = تَفْعَلِيْنَ

“5” вовлик мисолларда ҳарфи музораъатдан кейин келиб ҳақиқий касра ёки аслида касра бўлган фатҳага йўлиққан вов ҳазф қилинади:

يَعْلُ = يَضَعُ → يَوْضَعُ = يَفْعَلُ , يَعِلُ = يَعِدُ → يُوْعِدُ = يَفْعَلُ

وَعَدَ (ваъда бермоқ) феълнинг тусланиши

Мозийнинг маълум ва мажҳулида асли вазнга мувофиқ тусланади: ... وَعَدَ ... وَعَدَ

Музореъ маълуми

5 فَعَدُ	5 فَعَدِيْنَ	5 فَعَدُ	5 فَعَدُ	5 فَعَدُ
5 فَعَدُ	5 فَعَدَان			5 فَعَدَان
	5 فَعَدَنَّ	5 فَعَدُوْنَ	5 فَعَدَنَّ	5 فَعَدُوْنَ

Музореъ мажҳули ҳам саҳиҳдан фарқсиз тусланади: ... يُوْعِدُ ...

Амр

5 فَعَدُ	5 فَعَدِيْ	5 فَعَدُ	5 فَعَدُ	5 فَعَدُ
5 فَعَدُ	5 فَعَدَا			5 فَعَدَا
	5 فَعَدَنَّ	5 فَعَدُوا	5 فَعَدَنَّ	5 فَعَدُوا

وَجَلَّ = يُوَجِّلُ - وَجَلَّ (кўрқмоқ) феълнинг тусланиши

Вови ҳазф қилинмайдиган бу хил мисоллар мозий ва музореъда асли вазнидан ўзгаришсиз тусланади. Фақат амрда қалбнинг тўртинчи қонунига кўра вов ёга алмашади:

أَجَلُّنَ أَجَلًا أَجَلِيْ أَجَلًا أَجَلًا أَجَلًا .

يَسِّرٌ (тақсимламоқ) феъли

Мозийнинг маълум ва мажҳули ва музореънинг маълумида саҳиҳдан фарқсиз, фақат музореънинг мажҳулида қалбнинг учинчи қонунига кўра ё олди заммали бўлгани учун вовга алмашади.

3ل اوسرُ	3ل ئوسرينُ	3ل ئوسرُ	3ل ئوسرُ	3ل ئوسرُ
3ل ئوسرُ	3ل ئوسرانُ		3ل ئوسرانُ	3ل ئوسرانُ
	3ل ئوسرونُ	3ل ئوسرونُ	3ل ئوسرونُ	3ل ئوسرونُ

يُعْلُ бобидан бўлган ёлик мисол музореънинг мажҳули ва амрда шу қонунга мувофиқ ўзгаради: . اَوْقُظَنَّ اَوْقُظِي اَوْقُظُوا اَوْقُظَا اَوْقُظْ : دَانَ يَنْقُظُ يَنْقُظُ .

Э с л а т м а . Баъзи ёлик мисоллар музореъида вовлик мисолларга ўхшатиб калиманинг фоси ҳазф қилинган: يَدِي يَدِي (кўлига дард тегди), يَرَعُ يَرَعُ (кўрқоқ бўлди).

36 - машқ. Қуйидаги калималарда ҳазфнинг қайси қонуни қўлланилганини айтиб беринг.

يَخْشَوْنَ - يَخْشَوْنَ , يَصِيدَنَّ - يَصِيدَنَّ , يُرَوِّدَنَّ - يُرَوِّدَنَّ , يُؤْزَنَنَّ - يُؤْزَنَنَّ , شَيْئَتْ - شَيْئَتْ , نَيْلَتْ - نَيْلَتْ .

37 - машқ. Қуйидаги сўзларни тўғрилаб ёзинг.

يَرْخُوْنَ , يَوْصِلُونَ , يُفِيْنُ , طَيْرُهُمْ , يَسْبِلُ , صَيِّحُوا , يَقْسِنُ , أَرُوْمُ , يَنْبَلَنَّ , نَوْمُ , تَنْوَمِينَ , يَزُولَنَّ , لَمْ يَوْعُ , يَمْوُونَ , يَشْكُوْنَ , أَرُوْدُ , تَنْلُوْنَ , يَنْبِيُونَ , تُكْفِيْنَ , يَهْدِيُونَ , أَهْدِيُوا , أَحْوَبْتُ , يَوْعُونَ .

التذييل ҚЎШИМЧА ДАРС

Мисолларда ҳазф

Вовлик мисоллар музореъида вовдан кейин касрали ҳарф келса вов ҳазф қилинади:

. يِرْتُ → يَوْرْتُ وَرْتُ .

Касра икки хил бўлади:

1. Ҳақиқий касра - يُفْعَلُ бобларидаги касра.
2. Тақдирий касра - يُفْعَلُ бобларидаги фатҳа.

Ўтган замон феъли маънода келаси замон феълнинг акси бўлгани каби лафзлари ҳам бир-бирдан бутунлай фарқли бўлиши керак, шунинг учун айна фатҳали бўлган فَعْلُ нинг музореъси касрали يُفْعَلُ бўлиши керак эди, лекин феъллар ичида айна ёки ломи бўғиз ҳарфларидан бўлган وَهَبُ ва يَوْضَعُ ва يَوْهَبُ кабилар музореъда وَهَبُ ва يَوْضَعُ деб касра билан айтилса тилга бир оз қўполлик қилиши мумкин. Шу сабабли айна ёки ломи ўрнида бўғиз ҳарфларидан бири бўлган феълларни музореъда айна мозийдан фарқсиз бўлиб қолса ҳам фатҳали айтилади. Бу фатҳа аслида касра бўлганлигини эътиборга олинади ва يُفْعَلُ бобида ҳам мисолнинг вови ҳазф қилинади: يَهَبُ ва يَضَعُ .

Бўғиз ҳарфи қатнашмаган يُفْعَلُ бобидаги феълларни аслида касрали يُفْعَلُ эди деб бўлмагани учун вов ҳазф қилинмайди: يَوْجَلُ , يَوْضَرُ каби.

Шунингдек, сулосий мазийдларнинг ҳеч бир бобида мисолларда вов ҳазф қилинмайди:

. يَسْتَوْجِبُ , يَتَوَارَتْ , يَتَوَجَّهُ , يُوَصِّلُ , يُوَبِّخُ , يُوَصِّلُ .

Ифтиъол бобида қалб

“11ل” Вовлик ва ёлик мисоллар ифтиъол бобида боб аломати бўлган “те” каби тил учи ҳарфларидан бўлгани учун “те”га алмашади ва идғом қилинади:

. اَسْرَ → اَيْسَرَ : يَسَرَ , اَصَلَ → اَوْتَصَلَ : وَصَلَ .

Маҳмузларда ҳазф

“ف1” Ҳаракатли ҳамзанинг олдида сокин соғ ҳарф бўлса баъзи ўринларда ҳамзанинг ҳаракати олдида кўчирилиб ўзи ҳазф қилинади:

. يَفَلُ = يَرَى → يَرِي → يَرِي → يَرِي = يَفْعَلُ : رُؤْيَةٌ (кўрмоқ) .

. أَفَلُ = أَرَى → أَرِي → أَرِي → أَرِي = أَرَاءَةٌ (кўрсатмоқ) : мозий - .

. يُغَلِّ = يُرِي → يُرِي → يُرِي → يُرِي - مُزَوْرِعٌ -

. أَف = أَر → أَرِي → أَرِي → أَرِي : أَفْعَلٌ -

38 - машқ. Қуйидаги феълларни мозий, музореъ ва амрларда тусланг.

(ишонмоқ), (етказмоқ), (умидсизланмоқ), (ишонмоқ).

15 - ДАРС الدرس الخامس عشر

1- бобдан ёлик ажваф - بِيَع (сотмоқ)

Мозий маълуми

بَعْتُ	2ف	بَعْتُ	2ف	بَعْتُ	2ف	بَاعْتُ	1ل	بَاعَ	1ل
بَعْنَا	2ف	بَعْنَا		2ف	بَعْنَا	1ل	بَاعْنَا	1ل	1ل
		بَعْنُ	2ف	بَعْنُ	2ف	بَعْنُ	2ف	بَاعُوا	1ل

Мозий мажҳули

بَعْتُ	2ف	بَعْتُ	2ف	بَعْتُ	2ف	بِيعْتُ	3س	بِيعَ	3س
بَعْنَا	2ف	بَعْنَا		2ف	بَعْنَا	3س	بِيعْنَا	3س	3س
		بَعْنُ	2ف	بَعْنُ	2ف	بَعْنُ	2ف	بِيعُوا	3س

Музореъ маълуми

أَبِيعُ	2س	تَبِيعُ	2س	تَبِيعُ	2س	تَبِيعُ	2س	بِيعُ	2س
تَبِيعُ	2س	تَبِيعَانِ		2س	تَبِيعَانِ	2س	تَبِيعَانِ	2س	2س
		تَبِيعَنَّ	1ف	تَبِيعُونَ	2س	تَبِيعَنَّ	1ف	بِيعُونَ	2س

Музореъ мажҳули

أُبَاعُ	2ل	تُبَاعُ	2ل	تُبَاعُ	2ل	تُبَاعُ	2ل	بُيَاعُ	2ل
تُبَاعُ	2ل	تُبَاعَانِ		2ل	تُبَاعَانِ	2ل	تُبَاعَانِ	2ل	2ل
		تُبَاعَنَّ	1ف	تُبَاعُونَ	2ل	تُبَاعَنَّ	1ف	بُيَاعُونَ	2ل

Феъли жаҳд маълуми

أَبِيعُ	1ف	تَبِيعُ	2س	تَبِيعُ	1ف	تَبِيعُ	1ف	بِيعُ	1ف
تَبِيعُ	1ف	تَبِيعَانِ		2س	تَبِيعَانِ	2س	تَبِيعَانِ	2س	2с
		تَبِيعَنَّ	1ف	تَبِيعُونَ	2с	تَبِيعَنَّ	1ф	بِيعُونَ	2с

Феъли жаҳд мажҳули

أُبِيعُ	1ف	تُبِيعُ	2ل	تُبِيعُ	1ف	تُبِيعُ	1ف	بُيَعُ	1ف
تُبِيعُ	1ف	تُبِيعَانِ		2ل	تُبِيعَانِ	2ل	تُبِيعَانِ	2л	2л
		تُبِيعَنَّ	1ф	تُبِيعُونَ	2л	тубиенна	1ф	буйеон	2л

Амр

بِيعْ بِيَعَا بِيَعُوا بِيَعِي بِيَعَا بِيَعَنَّ

Кўриб турганингиздек, ажвафларда асосий ўзгаришлар мозийда ғойибнинг муфрадидан муаннас жамъигача бир қонунга асосланган бўлса, муаннас жамъи - فَعَلْنَا дан то فَعَلْنَا гача яна бошқа бир қонунга кўра ўзгаради. Шунга ўхшаш, музореъда муаннасининг икки жамъи - يَفْعَلَنَّ ва تَفْعَلَنَّ бир қонунга кўра ўзгарса, бошқа барча сийғалари бошқа бир қонунга мувофиқ ўзгаради. Жаҳд феълида шахс қўшимчаларисиз беш сийғада алоҳида, эъроб нуни туширилган етти сийға алоҳида ва муаннас жамълари алоҳида ўзига хос ўзгаради.

Ажвафларда насб ҳолатида ўзгаришларда рафъ ҳолатидан фарқ бўлмагани учун тусланиши берилмади.

2 - бобдан вовлик ажваф - قَوْلٌ (айтмоқ) феъли

Маълум

Мажҳул

Мозий	4ل	قَوْلٌ - قَالٌ ...	3س + 4ل	قَوْلٌ - قِيلٌ ...
	3ف	قَوْلَانٌ - قُلْنٌ	3ف	قَوْلَانٌ - قُلْنٌ

Музореъ	يَقُولُ - يُقَالُ ... يَقُولُونَ - يُقَالَنَ ...	2س 1ف + 2س	يَقُولُ - يُقَالُ ... يَقُولُونَ - يُقَالَنَ ...	2ل 1ف + 2ل
Феъли жаҳд	لَمْ يَقُولْ - لَمْ يَقُولُوا لَمْ يَقُولُوا - لَمْ يَقُولُوا لَمْ يَقُولَنَّ - لَمْ يَقُولَنَّ	1ف + 2س 2س 1ف + 2с	لَمْ يَقُولْ - لَمْ يَقُولُوا لَمْ يَقُولُوا - لَمْ يَقُولُوا لَمْ يَقُولَنَّ - لَمْ يَقُولَنَّ	1ف + 2ل 2ل 1ف + 2л
Амр	قُلْ قَوْلًا قَوْلُوا قَوْلِي قَوْلًا قُلْنَ			

4 - бобдан ёлик ажваф - هَيْبَةٌ (ҳайикмоқ) феъли

	Маълум	Мажхул
Мозий	هَيْبٌ - هَيْبَةٌ ... هَيْبِينَ - هَيْبَةً ...	3с 3ф
Музореъ	يَهَيْبُ - يَهَابُ ... يَهَيِّبَنَّ - يَهَيِّبَنَّ ...	2л 1ф + 2л
Феъли жаҳд	لَمْ يَهَيْبْ - لَمْ يَهَيِّبْ لَمْ يَهَيِّبُوا - لَمْ يَهَيِّبُوا لَمْ يَهَيِّبَنَّ - لَمْ يَهَيِّبَنَّ	1ф + 2л 2л 1ф + 2л
Амр	هَبْ هَابًا هَابُوا هَابِي هَابًا هَبْنِ	

4 - бобдан вовлик ажваф - مَخَافَةٌ (қўрқмоқ) феъли

	Маълум	Мажхул
Мозий	خَوْفٌ - خِيفٌ ... خَوْفِينَ - خِيفَةً ...	3с + 4л 3ф
Музореъ	يَخَوْفُ - يُخَافُ ... يَخَوْفَنَّ - يُخَافَنَّ ...	2л 1ф
Феъли жаҳд	لَمْ يَخَوْفْ - لَمْ يُخَافْ لَمْ يُخَافُوا - لَمْ يُخَافُوا لَمْ يُخَافَنَّ - لَمْ يُخَافَنَّ	1ф 2л 1ф + 2л
Амр	خَفْ خَافًا خَافُوا خَافِي خَافًا خَفْنِ	

6 - бобдан вовлик ажваф - طَوْلٌ (узаймоқ) феъли

	Маълум	Мажхул
Мозий	طَوْلٌ - طِيلٌ ... طَوْلِينَ - طِيلَنَ ...	3с + 4л 3ф
Музореъ	يَطْوُلُ - يُطَالُ ... يَطْوُلَنَّ - يُطَالَنَّ ...	2л 1ф
Феъли жаҳд	لَمْ يَطْوُلْ - لَمْ يُطَلْ لَمْ يُطَوُّلُوا - لَمْ يُطَوُّلُوا لَمْ يُطَوُّلَنَّ - لَمْ يُطَلَّنَ	1ф + 2с 2л 1ф
Амр	طَلْ طَوَّلًا طَوُّلُوا طَوُّلِي طَوَّلًا طَلَّنِ	

39 - машқ. Қуйидаги сўзларни қайси қонунга кўра асли вазнидан ўзгарганлигини айтиб беринг.

2 (боб) , سَأَلْتُ , صَدْتُ , 1 , يَخُنُّ , 2 , أُعَابُ , 1 , غَبَتَ , 1 , صِيمَ , 2 , يَتَلَنَ , 4 , أَطُوفُ , 2 , شَمْنَا , 4 , دُرْتُ (боб) , 2 , تَطْرُنَ .
تَدْوِينِ , سُنْتُ , نَسِيرُ , قَسِيمُ , تَطْرُنَ .

40 - машқ. Қуйидаги калималарда керакли қонунларни қўллаб ўзгартиринг.

نَوْمَنَا ، لَمْ تَجُورْ ، يَخِيلَنَّ ، جَوَعَتْ ، حَوَّتْ ، نَذُوقُ ، كَوَدْتُ ، لَمْ يَزُولْ ، تَنُومُ .

41 - машқ. Қуйидаги ажвафларни мозий, Музореъ, жаҳд ва амрларда тусланг.
1 (боб) مِيل (бурилмоқ), 2 عَوْد (қайтмоқ), 4 تِيل (етмоқ).

التذيل كۆШИМЧА ДАРС

Сулосий мазийд бобларида ажвафларни учга ажратиш мумкин:

1. Асли вазндан ўзгармайдиган, саҳиҳлар каби тусланадиган боблар:

- 1) يُغَيِّرُ غَيْرٌ (ўзгартирмоқ), يُعَوِّدُ عَوْدٌ (одатлантирмоқ), تَفْعِيلٌ
- 2) يَتَغَيَّرُ تَغَيَّرٌ (ўзгармоқ), يَتَعَوَّدُ تَعَوَّدٌ (одатланмоқ), تَفَعُّلٌ
- 3) يُغَايِرُ غَايِرٌ (бошқа бўлмоқ), يُعَاوَنُ عَاوَنٌ (ёрдамлашмоқ), مُفَاعَلَةٌ
- 4) يَتَغَايَرُ تَتَغَايَرٌ (фарқли бўлмоқ), يَتَعَاوَنُ تَعَاوَنٌ (ёрдамлашмоқ), تَفَاعُلٌ
- 5) يَبْيِضُ ابْيَاضٌ (оқармоқ), يَسْوَدُ اسْوَدٌ (қораймоқ), اِفْعَالٌ
- 6) يَبْيِضُ ابْيَاضٌ (оппоқ бўлмоқ), يَسْوَدُ اسْوَدٌ (қоп-қора бўлмоқ), اِفْعِيَالٌ

2. Иллат ҳарфидан олдинги ҳарфи сукунли бўлган боблар:

- 1) يُهَيِّبُ → يُهَيْبُ , أَهَابَ → أَهَيْبَ , أَهَيْبٌ (қўрқитмоқ), يُغَيِّمُ → يُغَيِّمُ , أَقَامَ → أَقَامَ , أَقَامٌ (турғизмоқ), اِفْعَالٌ
- 2) اِسْتَمَالَ → اِسْتَمَيْلَ (мойил қилмоқ), يَسْتَعِينُ → يَسْتَعِينُ , اِسْتَعَانَ → اِسْتَعَانَ , اِسْتَعَالَ (ёрдам сўрамоқ), اِسْتِعْمَالٌ

Бу икки бобдаги ажвафлар сулосий мужарраднинг Музореъларида қўлланган қонунларга мувофиқ тусланади.

Ифол бобидан вовлик ажваф Маълум Мажхул

Мозий	2ل 1ف	أَقَامَ - أَقَامَ أَقَمْنَ - أَقَمْنَ	2ل 1ف	أَقَامَ - أَقِيمَ أَقَمْنَ - أَقِمْنَ
Музореъ	2ل 1خ	يُغَيِّمُ - يُغَيِّمُ يُغَيِّمْنَ - يُغَيِّمْنَ	2لخ 1خ	يُغَيِّمُ - يُغَيِّمُ يُغَيِّمْنَ - يُغَيِّمْنَ
Феъли жаҳд	1خ 2ل 1خ	لَمْ يُغَيِّمُ - لَمْ يُغَيِّمُ لَمْ يُغَيِّمُوا - لَمْ يُغَيِّمُوا لَمْ يُغَيِّمْنَ - لَمْ يُغَيِّمْنَ	1خ 2ل 1خ	لَمْ يُغَيِّمُ - لَمْ يُغَيِّمُ لَمْ يُغَيِّمُوا - لَمْ يُغَيِّمُوا لَمْ يُغَيِّمْنَ - لَمْ يُغَيِّمْنَ
Амр		أَقِمْ أَقِيمَا أَقِيمُوا أَقِيْمِي أَقِيْمَا أَقِمْنَ		

Истифол бобидан вовлик ажваф Маълум Мажхул

Мозий	2ل 1ف	اِسْتَعَانَ - اِسْتَعَانَ اِسْتَعَنَّ - اِسْتَعَنَّ	2ل 1ف	اِسْتَعَانَ - اِسْتَعِينَ اِسْتَعَنَّ - اِسْتَعَنَّ
Музореъ	2ل 1ف	يَسْتَعِينُ - يَسْتَعِينُ يَسْتَعِينُ - يَسْتَعِينُ	2ل 1ف	يَسْتَعِينُ - يَسْتَعَانَ يَسْتَعِينُ - يَسْتَعَنَّ
Феъли жаҳд	1ف 2ل 1ف	لَمْ يَسْتَعِينُ - لَمْ يَسْتَعِينُ لَمْ يَسْتَعِينُوا - لَمْ يَسْتَعِينُوا لَمْ يَسْتَعِينْنَ - لَمْ يَسْتَعِينْنَ	1ف 2ل 1ف	لَمْ يَسْتَعِينُ - لَمْ يَسْتَعِينُ لَمْ يَسْتَعِينُوا - لَمْ يَسْتَعِينُوا لَمْ يَسْتَعِينْنَ - لَمْ يَسْتَعِينْنَ
Амр		اِسْتَعِنْ اِسْتَعِنَا اِسْتَعِينُوا اِسْتَعِينِي اِسْتَعِينَا اِسْتَعِنْ		

Ифъол бобидан ёлик ажваф Маълум Мажхул

Мозий	2ل 1ف	أَهَيْبَ - أَهَابَ أَهَيْبِنَ - أَهَيْنَ	2س 1ف	أَهَيْبَ - أَهَيْبَ أَهَيْبِنَ - أَهَيْنَ
Музореъ	2с	يُهَيْبُ - يُهَيْبُ	2ل	يُهَيْبُ - يُهَيْبُ

	يُهَيِّبَنَّ - يُهَيِّبَنَّ ف 1	يُهَيِّبَنَّ - يُهَيِّبَنَّ ف 1
Феъли жаҳд	لَمْ يُهَيِّبْ - لَمْ يُهَيِّبْ ف 1 لَمْ يَهَيِّبُوا - لَمْ يَهَيِّبُوا س 2 لَمْ يُهَيِّبَنَّ - لَمْ يُهَيِّبَنَّ ف 1	لَمْ يُهَيِّبْ - لَمْ يُهَيِّبْ ف 1 لَمْ يَهَيِّبُوا - لَمْ يَهَيِّبُوا ل 2 لَمْ يُهَيِّبَنَّ - لَمْ يُهَيِّبَنَّ ف 1
Амр	أَهَبْ أَهْبًا أَهْبُوا أَهْبِي أَهْبِي أَهْبًا أَهْبِنَ	

Истифол бобидан ёлик ажваф

	Маълум	Мажхул
Мозий	اسْتَمَلَّ - اسْتَمَلَّ ل 2 اسْتَمَلَّنَ - اسْتَمَلَّنَ ف 1	اسْتَمَلَّ - اسْتَمَلَّ س 2 اسْتَمَلَّنَ - اسْتَمَلَّنَ ف 1
Музореъ	يَسْتَمِلُّ - يَسْتَمِلُّ س 2 يَسْتَمِلَّنَ - يَسْتَمِلَّنَ Ф 1	يُسْتَمَلُّ - يُسْتَمَلُّ ل 2 يُسْتَمِلَّنَ - يُسْتَمِلَّنَ Ф 1
Феъли жаҳд	لَمْ يَسْتَمِلْ - لَمْ يَسْتَمِلْ Ф 1 لَمْ يَسْتَمِلُّوا - لَمْ يَسْتَمِلُّوا С 2 لَمْ يَسْتَمِلَّنَ - لَمْ يَسْتَمِلَّنَ Ф 1	لَمْ يَسْتَمِلْ - لَمْ يَسْتَمِلْ Ф 1 لَمْ يَسْتَمِلُّوا - لَمْ يَسْتَمِلُّوا Л 2 لَمْ يَسْتَمِلَّنَ - لَمْ يَسْتَمِلَّنَ Ф 1
Амр	اسْتَمِلْ اسْتَمِلْ اسْتَمِلُوا اسْتَمِلِي اسْتَمِلِي اسْتَمِلْنِ اسْتَمِلْنِ	

3. Иллат ҳарфидан олдидаги ҳарфи ҳаракатли боблар, бу боблар сулосий мужарраднинг мозийлари каби тусланади:

- 1) اِفْتَعَلَ : اِحْتَاطٌ → اِحْتَاطٌ , يَحْتَوِطُ → يَحْتَوِطُ (эҳтиёт бўлмоқ)
اِخْتَارَ → اِخْتَارَ , يَخْتَارُ → يَخْتَارُ (ихтиёр қилмоқ)
- 2) اِنْفَعَلَ : اِنْقَادَ → اِنْقَادَ , يَنْقُودُ → يَنْقُودُ (эргашмоқ)
اِنْهَلَ → اِنْهَلَ , يَنْهِيْلُ → يَنْهِيْلُ (қуйилмоқ)

Ифтиол бобидан вовлик ажваф

	Маълум	Мажхул
Мозий	اِحْتَوَطَ - اِحْتَوَطَ ل 1 اِحْتَوَطَنَّ - اِحْتَوَطَنَّ Ф 1	اِحْتَوَطَ - اِحْتَوَطَ С 3 + Л 4 اِحْتَوَطَنَّ - اِحْتَوَطَنَّ Ф 1
Музореъ	يَحْتَوِطُ - يَحْتَوِطُ Л 1 يَحْتَوِطَنَّ - يَحْتَوِطَنَّ Ф 1	يُحْتَوِطُ - يُحْتَوِطُ Л 1 يُحْتَوِطَنَّ - يُحْتَوِطَنَّ Ф 1
Феъли жаҳд	لَمْ يَحْتَوِطْ - لَمْ يَحْتَوِطْ Ф 1 لَمْ يَحْتَوِطُوا - لَمْ يَحْتَوِطُوا Л 1 لَمْ يَحْتَوِطَنَّ - لَمْ يَحْتَوِطَنَّ Ф 1	لَمْ يَحْتَوِطْ - لَمْ يَحْتَوِطْ Ф 1 لَمْ يَحْتَوِطُوا - لَمْ يَحْتَوِطُوا Л 1 لَمْ يَحْتَوِطَنَّ - لَمْ يَحْتَوِطَنَّ Ф 1
Амр	اِحْطُ اِحْطَا اِحْطَا اِحْطِي اِحْطَا اِحْطِنِ	

Инфиол бобидан вовлик ажваф

	Маълум	Мажхул
Мозий	اِنْقَادَ - اِنْقَادَ Л 1 اِنْقَادَنَّ - اِنْقَادَنَّ Ф 1	اِنْقَادَ - اِنْقَادَ С 3 + Л 4 اِنْقَادَنَّ - اِنْقَادَنَّ Ф 1
Музореъ	يَنْقَادُ - يَنْقَادُ Л 1 يَنْقَادَنَّ - يَنْقَادَنَّ Ф 1	يُنْقَادُ - يُنْقَادُ Л 1 يُنْقَادَنَّ - يُنْقَادَنَّ Ф 1
Феъли жаҳд	لَمْ يَنْقَدْ - لَمْ يَنْقَدْ Ф 1 لَمْ يَنْقَادُوا - لَمْ يَنْقَادُوا Л 1 لَمْ يَنْقَادَنَّ - لَمْ يَنْقَادَنَّ Ф 1	لَمْ يَنْقَدْ - لَمْ يَنْقَدْ Ф 1 لَمْ يَنْقَادُوا - لَمْ يَنْقَادُوا Л 1 لَمْ يَنْقَادَنَّ - لَمْ يَنْقَادَنَّ Ф 1
Амр	اِنْقَدْ اِنْقَادَا اِنْقَادُوا اِنْقَادِي اِنْقَادِي اِنْقَادِنِ	

42 - машқ. Қуйидаги фелларни қайси қонунга кўра асли вазнидан ўзгарганини айтиб беринг.

Ифъол: اِسْتَأْتَمُّ, اِرْتَمَّتْ, اِحْتَلْنَا, اِرْتَاعٌ, ифтиъол: اُرْدَتْ, يُضَافُ, نُصِيبُ, اَرَحُ, لَا تُقِمُّ, اَضِيقُ, اَعِدُّ, يُشْرَنُ, инфиъол: اِسْتَسْرَتْ, اِسْتَحْيَطُونَ, истифъол: اِسْتَسْرَتْ, اِسْتَحْيَطُونَ, ШЕЪР: اِذَا لَمْ تَسْتَطِعْ شَيْئًا فَدَعُهُ وَحَاوِزَهُ اِلَى مَا تَسْتَطِيعُ

43 - машқ. Қуйидаги феълларни туслаб беринг.
اصَابَةٌ (етмоқ), اِنْحِيَابٌ (очилмоқ), اِسْتِرَادَةٌ (ортиқчасини истамоқ).

16 - ДАРС الدرس السادس عشر

1 - бобдан ёлик ноқис (отмоқ) феъли

Мозий маълуми

رَمَيْتُ	رَمَيْتَ	رَمَيْتَ	رَمَتْ 1ل + 1ف	رَمَى 1ل
رَمَيْتَا	رَمَيْتُمَا		رَمَتَا 1ف	رَمَى رَمِيَا
	رَمَيْتِنِ	رَمَيْتُمْ	رَمَيْنَ	رَمَوْا 1ل + 1ف

Мозий мажҳули

رُمَيْتُ	رُمَيْتَ	رُمَيْتَ	رُمَيْتَ	رُمَى
رُمَيْتَا	رُمَيْتُمَا		رُمَيْتَا	رُمَى رُمِيَا
	رُمَيْتِنِ	رُمَيْتُمْ	رُمَيْنَ	رُمَوْا 3ف

Музореъ маълуми

أَرَمِي 1س	أَرَمِينَ 4ف	أَرَمِي 1س	أَرَمِي 1س	أَرَمِي 1س
أَرَمِي 1س	أَرَمِيَانِ		أَرَمِيَانِ	أَرَمِيَانِ
	أَرَمِيَيْنِ *	أَرَمُونِ 3ف	أَرَمِيَيْنِ	أَرَمُونِ 3ف

Музореъ мажҳули

أَرَمِي 1ل	أَرَمِيَيْنِ 1ل + 1ف	أَرَمِي 1ل	أَرَمِي 1ل	أَرَمِي 1ل
أَرَمِي 1ل	أَرَمِيَانِ		أَرَمِيَانِ	أَرَمِيَانِ
	أَرَمِيَيْنِ	أَرَمُونِ 1ل + 1ف	أَرَمِيَيْنِ	أَرَمُونِ 1ل + 1ف

Феъли жаҳд маълуми

لَمْ أَرَمْ 1س	لَمْ تَرَمِي 4ف	لَمْ تَرَمْ 1س	لَمْ تَرَمْ 1س	لَمْ يَرَمْ 1س
لَمْ تَرَمْ 1с	لَمْ تَرَمِيَا		لَمْ تَرَمِيَا	لَمْ يَرَمِيَا
	لَمْ تَرَمِيَيْنِ	لَمْ تَرَمُونِ 3ف	لَمْ يَرَمِيَيْنِ	لَمْ يَرَمُونِ 3ف

Феъли жаҳд мажҳули

لَمْ أَرَمْ 1с	لَمْ تَرَمِي 1с	لَمْ تَرَمْ 1с	لَمْ تَرَمْ 1с	لَمْ يَرَمْ 1с
لَمْ تَرَمْ 1с	لَمْ تَرَمِيَا		لَمْ تَرَمِيَا	لَمْ يَرَمِيَا
	لَمْ تَرَمِيَيْنِ	لَمْ تَرَمُونِ 1л + 1ф	لَمْ يَرَمِيَيْنِ	لَمْ يَرَمُونِ 1л + 1ф

Амр

أَرِمِ اِرْمِيَا اِرْمِي اِرْمُوا اِرْمِي اِرْمِيْنِ

2 - бобдан вовлик ноқис (чақирмоқ)

Мозий маълуми

دَعَوْتُ	دَعَوْتَ	دَعَوْتَ	دَعَتَ 1ف	دَعَا 1ل
دَعَوْتَا	دَعَوْتُمَا		دَعَتَا 1ف	دَعَا دَعَوَا
	دَعَوْتِنِ	دَعَوْتُمْ	دَعَوْنَ	دَعَوْا 1л + 1ф

*Музореънинг мухотаби муннасида бирлик ва кўплик сийғаси лафзда бир хил бўлиб кўринсада, бирлиги аслида تَسْرِيْمِيْنِ